

دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق) درباره بیماری هاری و هر گونه گازگرفتگی

سایت ذاکر [/https://www.dr-zaker.com](https://www.dr-zaker.com)

محمدابراهیم ذاکر

دندان‌پزشک و پژوهشگر تاریخ پزشکی

۱	دیدگاه‌های رازی در دندان‌پزشکی
۱	بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق).....
۱	برداشت از کتاب الحاوي في الطب.....
۱	جلد یکم.....
۱	قطرب.....
۲	جلد هشتم.....
۲	جلد دوازدهم.....
۲	داروی درمان عصب.....
۳	جلد نوزدهم.....
۳	گازگرفتگی آدمی و سگی که هار نباشد، استر، میمون، راسو، موش و سالامندرا.....
۴	گفتاری پیرامون گازگرفتگی سگ، میمون، راسو، الاغ و استرنر و جز آن.....
۴	هم‌چنین درمان گازگرفتگی آدمی.....
۷	گفتاری پیرامون گازگرفتگی سگ هار.....
۷	نشانه‌های سگ‌هار.....
۱۲	شیوه ساخت خاکستر خرچنگ رودخانه‌ای.....
۱۳	پادزهری سودمند برای درمان گازگرفتگی.....
۱۳	داروی باغوجه (دواء الذراريح).....
۱۷	خرچنگ رودخانه‌ای.....
۲۳	مرهم جوشیر.....
۲۳	نشانه‌های سگ هار.....
۲۶	داروهای ساده و تکی درمان گازگرفتگی سگ.....

۲۶	داروی باغوجه
۲۷	جلد بیستم
۲۷	الوسن
۲۸	انجذان
۲۸	انسان، بول
۲۹	بول
۲۹	تین
۳۰	ثوم
۳۱	جاوشیر
۳۱	حنطه
۳۲	دم الکلب
۳۲	رازیانج
۳۳	رازیانج الکبیر
۳۳	سرطان نهری
۳۴	سرطان بحری
۳۵	سمک
۳۶	صدف
۳۷	طین
۳۹	عسل
۴۰	فراسیون
۴۰	قتاء
۴۰	کرم الشراب

ذکر
دکتر محمد ابراهیم

٤١	كرسنه
٤٢	كبد
٤٢	كلب
٤٣	كرنب
٤٣	لسان الحمل
٤٣	لوزان
٤٤	لحم
٤٤	مُرِّي
٤٤	نغنح
٤٥	نظرون
٤٥	كتاب هايي درباره هاري وسگ هار
٤٥	١. كتاب في الكلب الكلب
٤٥	٢. كتاب في نَهش الإنسان و الكلب غير الكلب
٤٥	٣. رسالة في عَصَة الكلب الكلب
٤٦	٤. كتاب في أخبار الكلب الكليب
٤٧	كتاب نامه
٤٧	نمايه كتاب و مقاله

ذاكر
دکتر محمد ابراهيم

دیدگاه‌های رازی در دندان پزشکی

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

سایت ذاکر [/https:// www.dr-zaker.com](https://www.dr-zaker.com)

محمدابراهیم ذاکر

برداشت از کتاب الحاوي في الطب

جلد یکم

قطرب

بیمار گرفتار بیماری قطرب^۱ چشمان سرگشته و پریشان دارد. خاستگاه این بیماری در سر است و بیمار چهره‌ای دگرگون شده دارد. بینایی اش کاسته شده و چشمانش خشک و بی‌اشک و گودافتاده‌اند و زبانش خشک می‌گردد و سراسر تن او خشک و تکیده می‌شود و دچار تشنگی خیلی زیاد شده و در زبان زخم‌هایی پدید می‌آیند. گویا این بیماری به جهت داشتن پیامدهای بد، خوب شدنی نباشد. همواره با صورت بر زمین می‌خورند و بر چهره و پاهای گرد و غبار فراوان نشسته است و جای گازگرفتگی

^۱ قُطْرُب: بیماری سوداوی از جمله مالیخولیای است و صاحب آن می‌گریزد از خلوت و کثرت صحبت با دوستان و دوست می‌دارد بودن در خلوت و مقابر و با وجود این قرار و آرام در موضعی بیش از یک ساعت ندارد؛ بلکه همیشه تردد می‌نماید مختلف‌الوضع و نمی‌داند که به کجا می‌رود، مانند حیوانی کوچک که بر روی آب حرکت می‌کند حرکات سریعه و مختلف و غیر منهضم و هر ساعت در آب فرومی‌رود و برمی‌آید و قرار و آرام ندارد و آن قطرب می‌نامند (قرابادین، ۵۴۶).

قطرب، *Chorea, Vitus dance* نوعی بیماری روحی و روانی که صاحب آن با خصلت ترشرویی و فرار از مردم عادت دارد و قطرب نام حشره‌ای است شبیه پشه که بر روی آب چپ و راست می‌رود و گاهی غوطه‌ور می‌گردد و به این نهاده‌اند (داءالرقص) (رنجبر، ۵۶). در بعضی از فرهنگ‌های لغت به معنی بیماری گُره آمده ولی براساس تعریفی که از بیماری در همین کتاب آورده شده، به نظر می‌رسد به معنی *Dementia* باشد.

سگ بر روی آن‌ها بسیار است. درد او از چیرگی خلط سودایی است؛ شب‌نورد و سرگردان در هر کوی و برزن [هم‌چون مگس‌انند و زبان‌شان بسیار خشک می‌گردد و روانی آب دهان ندارند (الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۱، ۲۱۴).

جلد هشتم

برداشت از کتاب مسیح دمشقی:

فتیله‌ای برای راندن تلخاب و سودمند در درمان بیماری‌های سودایی، مانند گازگرفتگی سگ‌ها و جز آن: خربق سیاه و پیه حنظل و بوره و سداب و گندیستر را به یک اندازه برگیرید و با عسل کف بر گرفته بسرشید و به کار بگیرید^۱.

جلد دوازدهم

داروی درمان عصب

گزاره آن: بوره ارمنی (نطرون) و نوره و فرببون؛ و یا گوگرد زرد؛ و یا پیخال کبوتر (فضله / سرگین)؛ و یا جاوشیر؛ و یا سغبین (سکبینج)؛ و یا انگدان (حلتیت)؛ و یا گندیستر؛ و یا یکی از مرهم‌های کاربردی برای درمان و پاییدن زخم گازگرفتگی سگ که آماس گرم و جهندگی و ضربان ندارد، به مرهم باسلیقون بیفزایید.

اندازه ترکیب دارو: یک وقیه از داروهای یادشده در بالا را بر روی یک رطل مرهم باسلیقون بریزید و خوب درهم بیامیزید. داروی به دست‌آمده برای درمان زخم‌های پدیدآمده در عصب، به ویژه درد سوزن‌سوزن‌شونده (نخس) و زخم‌های با دهانه تنگ بسیار خوب است.

اگر هیچ‌کدام از این داروها در دسترس نباشد، خمیر و چرک کندو (وسخ الکورات)؛ و یا شیرابه یتوع را با روغن جانوری درهم بیامیزید و به کار ببرید^۲.

^۱ الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۸، ۲۷۳.

^۲ الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۱۲، ۱۴۴.

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

جلد نوزدهم

گازگرفتگی آدمی و سگی که هار نباشد، استر، میمون، راسو، موش و سالامندرا

برداشت از کتابی منسوب به ج. [جالینوس]: مالیدن حضض برای درمان گازگرفتگی سگی که هار نیست، خوب است. (الفز ۲۱)

پولس گوید: اگر سگی آدمی را گاز بگیرد، باید بی‌درنگ جایگاه را با سرکه بیوشانید و با کف دست چندین بار برروی آن بکوبید سپس بورهٔ ارمنی ساییده در سرکه برروی آن بریزید و پس از آن پشمینه‌ای آغشته به سرکه و روغن زیتون برروی آن بگذارید و یا پانسمانی از پیاز کوبیده در عسل برروی آن بنهید.

اگر جای گازگرفتگی گرم باشد، باید بر روی آن سرشته‌ای از آرد کرسنه و عسل بگذارید که داروی ویژهٔ درمان آن است. چنانچه آن جایگاه گرفتار آماس گرم شود، باید مرداسنگ (مرداسنج) ساییده در آب و سرکه برروی آن بمالید.

کاربرد پانسمانی از نمک و بخار، زخم‌های پدیدآمده از گازگرفتگی سگ را بهبود می‌بخشد.

ابن ماسویه گوید: گذاشتن سرشته‌ای از ساییدهٔ پیاز و نمک و سداب برروی جایگاه گازگرفتگی سگ دست‌آموز، درمانی سودمند است.

کاربرد بلبوس برای درمان گازگرفتگی سگ دست‌آموز خوب است.

اگر گردو را با پیاز و نمک و عسل درهم بیامیزید، سپس به کار ببرید، برای درمان گازگرفتگی سگ و آدمی کارآمد خواهد بود. هم‌چنین کاربرد گندم جویده برای درمان آن خوب است.

گذاشتن پانسمانی از آرد کرسنه با شراب برای درمان گازگرفتگی آدم و سگ خوب است.

بارهنگ برای درمان گازگرفتگی سگ سودمند است و این ویژهٔ درمان آدم آسیب‌دیده است.

هم‌چنین کاربرد هر دو گونه سداب^۱، انجیر نارس و عسل در این زمینه کارآمد هستند.

سرکه و نمک کهنه‌شده برای درمان گازگرفتگی سگ و آدم خوب است.

^۱ سدابین: منظور دو سداب خودرو و پرورشی است.

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱-۳۱۳ق)

گندم جویده و شیرابهٔ انجیر و کرسنه و نمک و سداب و عسل و نعنا برای درمان گازگرفتگی سگ خوب است، آن را چندین بار پانسمان گونه برروی آن بنهید و سرکهٔ نارس برروی آن بپاشید.
همچنین پانسمانی از برگ عوسج و کرسنه؛ و یا برگ عوسج و سرکهٔ نارس؛ و یا صعتر خودرو و نمک خوراکی؛ و یا پیاز و کرسنه و عسل برروی آن بنهید.
همچنین مرداسنگ و گلاب برروی آن بمالید.
شراب کهنه و تره و پیه برروی آن بنهید و نیز تنها گشادکردن دهانهٔ زخم^۱ بسنده است.
یهودی گوید: بدون نیشتر زدن، بادکش بر روی آن بگذارید سپس سرشته‌ای از گل سرخ برروی آن بنهید و حلتیت و سیب به او بخورانید.
بدترین گونهٔ گازگرفتگی، بسیار سودایی بودن آن است، منظور گازگرفتگی سگ و آدمی است.
ابوجریح گوید: مرهم زفت برای درمان گازگرفتگی آدم و سگ، بسیار خوب است.
اطه‌ورسفس گوید: مالیدن و پانسمان کردن سریشم برروی جایگاه گازگرفتگی سگ، درمانی بسیار سودمند خواهد داشت.
ابوجریح، برداشت از کتاب مداواة الأقسام، گوید: سرشته‌ای از خاکستر و عسل برروی گازگرفتگی سگ و میمون و آدم بگذارید و اگر بیاماسد، مرداسنگ برروی آن بمالید.

گفتاری پیرامون گازگرفتگی سگ، میمون، راسو، الاغ و استرنر و جز آن

همچنین درمان گازگرفتگی آدمی

ج. [جالینوس] گوید: کاربرد پانسمانی از بخار و نمک، بهبودبخش زخم‌های پدیدآمده از گازگرفتگی سگ است.
د. [دیاسکوریدوس] گوید: خوردن افسنتین با شراب، سودمند برای درمان گازگرفتگی موغالی است.

^۱ الخراج به جای الجرح در نسخهٔ فته یاد شده است (الحاوي، ج ۱۹، ۲۴۴).

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

ابن ماسویه گوید: اگر پیاز و نمک و سداب را با هم بکوبید و بر روی جایگاه گازگرفتگی سگ دست‌آموز بگذارید، سودمند خواهد بود.

د. [دیاسکوریدوس] گوید: گذاشتن پانسمانی از بلبوس و عسل، برای درمان گازگرفتگی سگی که هار نباشد، خوب به شمار می‌آید.

خوز گوید: اگر با آن پیاز و نمک و عسل بیامیزید، برای درمان گازگرفتگی سگ و آدم خوب خواهد بود.

گذاشتن پانسمانی از گندم جویده بر روی جایگاه گازگرفتگی سگ، سودمند است. گذاشتن پانسمانی از سرشته آرد کرسنه با شراب برای درمان گازگرفتگی آدم و سگ، خوب است. کاربرد پانسمانی از ریشه درخت بادام تلخ با عسل برای درمان گازگرفتگی سگ، بسیار خوب به شمار می‌آید.

کاربرد پانسمانی از بارهنگ با نمک برای درمان گازگرفتگی سگ، خوب است و اگر بر آن کرسنه بیفزایید برای درمان گازگرفتگی راسو سودمند خواهد شد. سیر، و برگ انجیر، و زیره را باهم بیامیزید، برای درمان گازگرفتگی راسو خوب خواهد بود.

د. گوید: سرکه‌ای که با نمک خوب آمیخته‌شده، چندین روز کنار گذاشته شود سپس به کار برده شود، برای درمان گازگرفتگی سگ، سودمند به شمار خواهد آمد.

ابن ماسویه گوید: برخی از داروهای سودمند در درمان گازگرفتن سگ و آدم، گردو را از دو پوست آن جدا کنید و با نمک خوراکی نرم بکوبید و با عسل بسرشید و بر روی جایگاه بگذارید.

گندم بوی‌داده سوزانده با پیاز و عسل، نیز همین کارایی را دارد. هم‌چنین شیرابه انجیر و آرد کرسنه و نمک و سداب با عسل و نعنا در این زمینه، کارا هستند؛ و یا عسل و نمک و پیاز بر روی جایگاه بگذارید.

برای درمان گازگرفتگی سگی که هار نمی‌باشد، چندین بار کمپرس بر روی جایگاه گازگرفتگی بگذارید و بر روی آن سرکه نارس بیاشید و این کار را سه روز دنبال کنید، سپس هر روز بوره ارمنی را بر روی آن بنهید و آرد کرسنه بر روی آن بیاشید؛ و یا برگ عوسج با سرکه نارس بگذارید.

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

هم‌چنین برگ صعتر خودرو و نمک خوراکی و کرسنه کوبیده با اندکی عسل به کار ببرید و مرداسنگ و گلاب بر روی آن بمالید و در پایان بر روی آن نان و تره و پیه بگذارید. هم‌چنین گشادکردن تنها یک روز زخم بسنده خواهد بود.^۱

دیدگاه من (لی):

برداشت از کتاب تریاق الی قیصر: هرگاه راسو را پس از نیش‌زدن سر ببرید و پوستش را بکنید سپس بر روی جایگاه گازگرفتگی آن بگذارید، سودمند خواهد بود و من این درمان را آزمودم.

برداشت از کتاب سموم جالینوس، گوید: درمان گزیدگی‌ها و گازگرفتگی‌ها، نیازمند کاربرد داروهای بندآورنده است.

گوید: شما برای درمان آن‌ها، نیازمند داروهای کشنده بسیار نیرومند [زهر] از ژرفای تن هستید.

برداشت از کتاب سموم ج: قنطوریون تازه را نرم بکوبید و بر روی جایگاه گازگرفتگی سگ بمالید.

ابن بطریق گوید: برای درمان گازگرفتگی سگی که هار نیست حضض بر روی جایگاه بمالید و تا ژرفای آن را با حضض پرکنید و پانسمانی از کوبیده پیاز و نمک و سرکه بر روی آن بنهید و یا جایگاه گازگرفته را با خاکستر شوید پرکرده، آن را با نواری ببندید و تا یک هفته باز نکنید تا بهبودی خود را باز یابد، یا شاه بلوط و پیاز و روغن زیتون را کوبیده و بر روی آن پانسمان گونه بگذارید. داروی یادشده برای درمان گازگرفتگی آدمی نیز کارآمد است و یا شاه بلوط و نمک به کارگیرید.

هم‌چنین سرشته‌ای از برگ قنار و خیار با شراب بسازید و بر روی جایگاه گازگرفتگی سگ بگذارید.^۲

برداشت از کتاب فلاحه الرومیة: دود دادن خردل به گریزانان درندگان و مارها کمک می‌کند.

اقونیطس کشنده پلنگ و سگ و خوک نر و مگس و دیگر درندگان است.

بادام تلخ روباه را به سرعت می‌کشد.

ابوجریح گوید: خربق کشنده سگ و گرگ و دیگر درندگان است.^۳

^۱ افزوده نسخه فته: یهودی گوید: بی‌نیست‌زدن، بادکش بگذارید سپس بر روی آن روغن بمالید تا نرم شود سپس بدو سیب بخورانید و ... (الحاوي، ج ۱۹، ۲۴۸)

^۲ الحاوي، برگردان ذاکر، ج ۱۹، ۱۳۵ - ۱۳۸.

^۳ همان جا، ج ۱۹، ۱۷۰ - ۱۷۱.

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

گفتاری پیرامون گازگرفتگی سگ هار

جالینوس در گفتار ششم کتاب *اعضاء الأئمة*، گوید: او در بخش اختناق الرحم گفته است که هرگز هیچ گازگرفتگی سگی را نخواهید داشت که آن سگ هار نباشد. همواره تباهی خلطها در سگ هار وجود دارد و این به گونه‌ای است، چون آدمی را گاز بگیرد، آب دهان او وارد تن آدمی خواهد شد و چه بسا نشانه‌های آن تا شش ماه دیگر آشکار شود و من در این باره هیچ گونه گمانه‌زنی ویژه‌ای ندارم. (الفز ۱۲۵)

برداشت از کتاب مقابله لادواء، گوید: اگر حضض هندی به مدت چهل روز ناشتا به کسی که هراس از آب دارد، بخورانید، حالت آب‌ترسی او را کاهش خواهد داد.

اهرن گوید: گازگرفته سگ هار با دیدن آب به لرزش درمی‌آید و هرگز آب ننوشد تا بمیرد.

دیدگاه من: بیماری را در بیمارستان داشتیم که شب‌ها پارس می‌کرد تا آن که چشم از جهان فروبست. هم‌چنین مردی دیگر آب نمی‌نوشید و چون به آب نزدیک می‌شد، هراسان می‌گشت و پیوسته می‌گفت که آن آب بدبو است و در آن دل و روده سگ و گربه وجود دارد.

مردی دیگر، چون آب می‌دید، دچار لرزش و تکان می‌شد تا آن که از آب دور می‌شد.

نشانه‌های سگ‌هار

سگ هار صاحب خود را نمی‌شناسد و به هرکسی برسد، بر او یورش می‌آورد. همواره با دهان باز و زبان بیرون افتاده [له‌له‌کنان] است. گوش‌های آویزان و فروافتاده دارد و دم او میان پاهایش قرار می‌گیرد. سر آویزان رو به پایین و چشم‌های سرخ‌رنگ دارد. سگ‌ها از او گریزانند و کف کره مانندی از دهان او سرازیر می‌شود. اگر آدمی گرفتار گازگرفتگی چنین سگی شود، نانی برروی آن بنهید سپس به سگی بدهید، آن را نخواهد خورد.

درمان: گذاشتن چندین باره بادکش برروی آن، نخستین گام درمان بیمار به شمار می‌آید، سپس پانسمانی بر روی آن بگذارید که دهانه‌اش را گشاد کند و ترفندی پیدا کنید تا پنهانی آب به او بنوشانید؛ و یا پانسمانی از داروهای تکی بر روی شکم او بگذارید تا تشنگی او فرونشیند.

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱-۳۱۳ق)

دیدگاه من: باید از داروهای شکم‌روش‌زا در راستای راندن چندین بارهٔ سودا بهره ببرید و از او خونگیری نمایید، سپس داروهای پیشاب‌آور و سبک‌ساز بدهید.

پولس گوید: نشانه‌های سگ هار، آوای سگ هار دچار گرفتگی می‌شود و آب از دهانش سرازیر می‌شود. یورش به سوی کسی می‌برد که به سویش بیاید. پارس نیز نمی‌کند.

گوید: همواره آب‌ترسی به همراه کشیدگی و سرخ‌رنگ‌شدن سراسر تن، به‌ویژه رخساره با تراویدن عرق و بیهوشی و گریختن از آب است. برخی از آن‌ها از هر چیز روان و نرمور می‌گریزند. هراس و بیمناکی پس از چهل روز و شاید اندکی کمتر و یا تا شش ماه و یک سال، در بیمار دیده خواهد شد. برخی از بیماران همانند سگ پارس می‌کنند و به دیگران یورش می‌برند و چون کسی را گاز بگیرند، او را دچار هاری خواهند کرد.

هیچ بیماری با پیداشدن آب‌ترسی در او، بهبود نمی‌یابد، مگر بندرت که گازگرفتهٔ سگ هار از بیماری خود رهایی یابد. گروهی از بیماران پیش از رسیدن به مرز آب‌ترسی زنده می‌مانند.

اگر کسی را سگ گاز بگیرد و ندانید که آن سگ هار است؛ یا نه؟ باید گردو را نرم بکوبید و پانسمن گونه بر روی گازگرفتگی به مدت یک شب بگذارید و در بامداد برداشته برای مرغی بیندازید، چنانچه آن سگ هار باشد، مرغ آن را نخواهد خورد، مگر آن که از روی ناچاری گرسنگی بخورد و اگر آن را بخورد، فردایش خواهد مرد. هرآینه مرغ آن را بخورد و نمیرد، باید به بهبود زخم پدیدآمده از گازگرفتگی اقدام نمایید.

نخست به کاربرد، چیزهایی روی آورید که دهانهٔ زخم را گشاد کند، مانند سیر، جوشیر، گردو و داروهای خورندهٔ گوشت به همراه قلدفیون^۱، سپس به دنبال آن روغن گاوی باشید. دهانهٔ زخم را دست کم چهل روز باز نگاه دارید و داروهای ساده و تکی حضض و افسنتین و حلتیت و جعد و داروی جالینوس بخورانید با قثاء الحمار به روان‌سازی و شکم‌روش‌زایی روی آورید. پس از آن شراب ناب شیرین و کهنه و نیز شیر بنوشانید. پیاز و تره و سیر بخورانید. باید در آغاز به گشادکردن زخم روی آورید و چنانچه زهر و بزاق دهان سگ در تن گازگرفته رخنه کرده باشد، دیگر نیازی به گسترده کردن دهانهٔ زخم نخواهد بود؛ بلکه باید

^۱ قلدفیون از قانون و قنقدیون در نسخهٔ اصل و قلفندیون در نسخهٔ ۱۵ یادشده است (الحاوی، ج ۱۹، ۴۱۹؛ برگردان ذاکر، ج ۱۹، ۲۰۵). شیخ گوید: گاهی نیازمند کاربرد داروهای خورنده [گوشت] به همراه قلدفیون و به دنبال آن روغن جانوری باشید (قانون، ج ۴، ۲۹۹).

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

در چنین وضعیتی به روان‌سازی سودا و راندن آن از راه شکم‌رش‌زایی و دگرگون‌سازی مزاج و تراواندن عرق روی آورید که برای ایشان سودمند است.

فیلغریوس در کتاب فی الکلب‌الکلب^۱، گوید: رویداد بیماری هاری در سرزمین‌های گرم‌سیر و در چلهٔ تابستان بیشتر رخ می‌دهد و گاهی در سردترین زمان زمستان و در سرزمین‌های سردسیر نیز این پیش‌آمد نمایان می‌شود.

سگ هار چیزی نمی‌خورد و از آب می‌گریزد. از دهانش آب دهان به گونهٔ کف‌آلود و کره‌ای شکل سرازیر می‌شود و از دو کانال بینی نموری‌ها روان می‌گردد. چشم‌هایش سرخ می‌شود و به آدمیان و دیگر جانوران یورش می‌برد.

سگ هار دیگر پارس نمی‌کند و دم خود را میان دو پا نگاه می‌دارد.

سگ هار صاحب خود را دیگر نمی‌شناسد و سگ‌های دیگر از او گریزان می‌شوند.

ویژگی آب‌ترسی در سگ هار نمایان می‌شود.

گازگرفته دچار آماس سراسر تن به‌ویژه رخساره‌اش می‌گردد.

رنگ پوست تن او خاکستری و تاریکی چشم آرام‌آرام در او بیشتر می‌گردد و نورگریز می‌شود.

گاهی بر همراه خود یورش برده و گاز می‌گیرد و فرد گازگرفته به همین آسیب گرفتار خواهد شد.

گروهی بسیار از گزند این آسیب‌رهایی می‌یابند.

برای درمان بایسته است که پیش از آن‌که بیمار گام به مرحلهٔ آب‌ترسی گذارد و در همان روزهای آغازین به درمانش روی آورید.

نخست خرچنگ رودخانه‌ای را بسوزانید، سپس بکوبید، هم‌چون سرمه نرم بسایید، پس از آن جنطیانا را سوزانده و ساییده کنار نهید.

چهار قاشق به یک اندازه از هر دو برداشته با شراب کهنه ناب و سبک بخورد بیمار بدهید و این کار را در روزهای آغازین تا ده روز انجام دهید و چنانچه شما در روزهای آغازین گازگرفتگی دسترسی به بیمار نداشتید، باید به اندازهٔ دو برابر بدهید.

^۱ کتاب فی الکلب‌الکلب: نوشتهٔ فیلغریوس است. ابن‌ندیم و ابن‌ابی‌اصیبعه کتاب عضة الکلب از نوشته‌های فیلاگریوس یاد کرده است (تاریخ نگارش‌ها، ۲۲۵).

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱-۳۱۳ق)

زخم و پیرامون آن را شکافی ژرف بدهید تا خون فراوان از آن روان شود و شما زهر را بمکید و بر روی آن بادکش و داروهای تند و تیز بگذارید.

اگر در همان آغاز بر روی جای گازگرفتگی داغ بگذارید، او را از گزند آسیبش می‌رهانید و نمی‌گذارید زهر به سراسر تن برود. او را شراب ناب و شیر بنوشانید که زانسوی ویژگی این زهر است و سیر و پیاز بخورانید که از گسترش یافتن زهر در تن جلوگیری می‌کند. برنامه درمانی یادشده را از آغاز به کارگیری و چنانچه در زمان اجرای برنامه درمانی کوتاهی نمایید، ممکن است دیگر درمان سودمند نباشد، پس در این هنگام دیگر به دست کاری و گشادکردن پافشاری ننمایید؛ زیرا زهر در تن رخنه کرده و گسترش یافته است. در این هنگام بدادن ایارهٔ روفس روی آورید و به روان سازی سودا اقدام کنید و پیاز و سیر بخورانید و شراب ناب بنوشانید که درمانی سودمند خواهد بود.

همچنین او را با هر کاری که می‌توانید به عرق کردن وادارید و خربق بخورانید که اگر پیش از آب‌ترسی باشد، بهبود خواهد یافت و درمانی بسیار سودمند خواهد بود.

دیدگاه من: اگر پنج روز بر آدم گازگرفته بگذرد، زهر در سراسر تن او روان خواهد شد، پس دیگر به گشادکردن دهانهٔ زخم نپردازید. توجه به گشادکردن دهانهٔ زخم باید دو تا سه روز نخست، پس از گازگرفتگی باشد. چنانچه به مرحلهٔ آب‌ترسی رسید، آب را در پوست کفتار پیر بریزید که در چنین حالتی پذیرای آب خواهد شد.

اگر زهر در سراسر تن فراگیر شود، برشماست، خونگیری و تنقیه هر روزه و شکم‌روش‌زایی و هرگز او را به گرمابه مبرید. همچنین پی‌جوی پیاده کردن برنامهٔ نموری سازی از راه کاربرد خوراکی‌ها و نوشانیدن شراب باشید که گندکردن اثر زهر را در پی خواهند داشت. پیوسته آب را برایش ببرید، هر چند نوشد تا آن که نوشیدن آن را بپذیرد.

سواریس^۱ گوید: پوست کفتار سودمند نیست، خربق نیز کارآمد نمی‌باشد.

^۱ سواریس: سوارس در نسخهٔ ۱۰ یادشده است (الحاوی، ج ۱۹، ۴۲۲). ابن ابی اصیبعه بدین گونه نامی از آن نیاورده است؛ بلکه نزدیک به آن: سورانس و سورانوس و ساواریس و سویازیوس آورده است و شاید سورانس باشد (عیون). سورنوس، سورانوس افسوسی Soranos (۹۸، ۱۳۸ م)

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱-۳۱۳ق)

گوید: پادزهر چهارگانه برای درمان او بسیار سودمند است.

سرایون گوید: اگر سگی از خوردن خوراک خودداری ورزد و پیوسته لهله بزند و زبانش بیرون بیفتد و آوایش بگیرد و بند بیاید و پارس نکند، گازگرفته چنین سگی عرق بسیار خواهد تراوید.

گوید: کوزه دارای لوله دراز برگزینید و لوله آن را در دهان بیمار بگذارید و از این راه آب به دهان او بریزید.

برداشت از کتاب /قربادین القدیم، گوید: اگر بیمار پر خون باشد، پیش از رویداد آب‌ترسی به خونگیری از او پردازید سپس به روان‌سازی چندین باره و پشت سرهم سودا از راه شکم‌روش‌زایی روی آورید و میان هر بار به مشتمال دادن او پردازید. به او خوراکی‌های میانه در نمودی‌سازی بخورانید، شراب بنوشانید، هر روز داروی خرچنگ بدهید و زخم را گشاد کرده بر روی آن داروهای کشنده بگذارید.

برداشت از کتاب الأدوية المفردة، گوید: خاکستر خرچنگ‌های رودخانه‌ای که پس از سوزاندن آن‌ها به دست می‌آید، برای درمان گازگرفتگی سگ هار بسیار سودمند است چه آن را به تنهایی و چه آمیخته با جنطیانا و کندر بدهید.

تألیف: رازی بدون ذکر نام کتاب از وی نقل قول می‌کند. (فصلنامه طب سنتی اسلام و ایران - شماره ۱، سال اول، فروردین ۸۹، منابع مورد استفاده رازی در تدوین کتاب الحاوی، برگه ۲۱). سورانوس افسوسی، که بیش از همه به سبب اثرش «درباره بیماری‌های زنان» شهرت دارد در نیمه نخست سده ۲م در رم می‌زیست.

ابن ندیم درباره موطن اصلی وی چیزی نمی‌دانست، هر چند حنین درباره او اطلاعات دقیقی داشت و وی را یکی از هواداران مکتب روش‌شناسی (تودیک) می‌شمارد (نک: ترجمه‌های آثار جالینوس، ش ۱۰۱).

ابن ندیم ترجمه عربی کتاب سورانوس را درباره تنقیه می‌شناخته است.

حنین تفسیر وی را بر کتاب بقراط درباره ماهیت جنین، که تا آن زمان به جالینوس منسوب بود، کشف و به استثنای قسمت‌هایی معدود از آن به عربی ترجمه کرد. این تفسیر ظاهراً فقط در ترجمه عربی باقی مانده است. اوراست: ۱- تفسیر بر کتاب بقراط درباره ماهیت جنین (کتاب الأجنه؛

۲- کتاب الحُقن کتابی درباره تنقیه، که به صورتی مرتب داروهای را که در پرستاری بیمار کاربرد دارند و فصلی هم از آن مربوط به تنقیه است معرفی می‌کند. این کتاب یا به عبارت دیگر بخشی از مجموعه این اثر را اوستاتیوس به عربی ترجمه و حنین ویرایش کرده است. رازی بدون ذکر عنوان از

آن در الحاوی، ج ۱۹، ۴۲۲ و ۴۳۷؛ برگردان ذاکر، ج ۱۹، ۲۰۶ و ۲۱۱ نقل قول می‌کند (تاریخ نگارش ها، ۹۹).

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

شیوه ساخت خاکستر خرچنگ رودخانه‌ای

باید از کندر یک جزو و از جنطیانا پنج جزو و از خاکستر خرچنگ‌ها ده جزو برگیرید. پاتیل مس سرخ‌رنگ فراهم آورید، خرچنگ‌های رودخانه‌ای زنده در آن بیندازید و در تنور بگذارید تا به اندازه خوب ساییده‌شدن بریان گردند، نباید بگذارید خیلی بسوزند. این کار را در تابستان و در هنگامی که خورشید در برج شیر^۱ است انجام دهید، سپس آن را برای خوراندنش به بیمار گازگرفته آماده سازید که باید در روزهای نخست گازگرفتگی خورنده شود. یک قاشق هر روز بر آب ریخته به بیمار می‌خورانید و اگر چند روزی از زمان گازگرفتگی گذشته است، روزی دو قاشق بدهید.

هم‌چنین با گذاشتن مرهم قیر، جوشیر و سرکه، دهانه زخم را گشاد نمایید.

گزاره مرهم قیر: سرکه بسیار تند و تیز یک قسط، جوشیر سه وقیه و قیر یک رطل برگیرید و با هم بپزید تا مرهم‌گونه شود. **گوید:** این داروی مالیدنی بسیار کارآمد است و من مالیدن آن را آزمودم و ندیدم کسی پس از به کار بردن آن پیش از آب‌ترسی، دیگر از آب بترسد و هرگز کسی پس از به کارگیری آن بمیرد.

د. گوید: کاربرد پانسمانی از حلتیت سودمند در درمان گازگرفتگی سگ هار است.

گوید: کاربرد پانسمانی از نمک و سداب ساییده در آب پیاز نیز در این زمینه کارآمد است. پانسمانی از جوشیر و قیر نیز سودمند است.

خوراندن حوض با آب، گل مختوم و نوشیدن شراب ناب برای درمان آن نیز خوب است. خاکستر تاک خودرو و نظرون و سرکه را به گونه پانسمان به کارگیرید.

کاربرد جگر سگ هار را همگان سودمند به شمار می‌آورند، چون بیمار را از دچار شدن به آب‌ترسی باز می‌دارد.

^۱ اسد: برج پنجم از برج‌های فلکی میان برج سرطان و سنبله اسد. خانه آفتاب (مفاتیح العلوم). آن را بر مثال شیری توهم کرده‌اند و کواکب آن بیست و هفت است و خارج از صورت هشت کواکب، و از کواکب او قلب الاسد و طرفه است و هر دو از قدر اولند و عرب آن را لیث نامند و بعضی اسد را مرکب از هشتاد و پنج ستاره دانسته و گفته‌اند ستاره قلب الاسد و مجموعه جبهه و ستاره زبره و ذنب الاسد در این صورت باشد. شیر فلک، شیر سپهر. ماه امرداد پارسی برابر تموز سریانی و آن سی و یک روز است. اول آن مطابق است تقریباً با پنجم امردادماه جلالی و بیست و سیم ژویه فرنگی (یولیوس رومی) است (التفهیم بیرونی، ۳۲۵).

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

گویند: آویزان کردن دندان نیش سگ هار بر روی هرکس، او را از گازگرفتگی سگ هار می‌پایید.

هم‌چنین کاربرد گوشت ماهی نمکسودشده نیز همین کارایی را دارد.

خاکستر خرچنگ رودخانه‌ای سه مثقال، جنطیانا یک و نیم مثقال به مدت سه روز با شراب ناب بخورد که بسیار ارزشمند خواهد بود.

لیسیدن عسل نیز بسیار بسیار خوب است.

خوردن و کاربرد پانسمانی سیر بسیار سودمند است.

ابن ماسویه گوید: باید به خونگیری و روان‌سازی چندین باره سودا تا پیش روز چهارم [گازگرفتگی] بپردازید. هرگز مبادا در آن کوتاهی کنید.

پادزهری سودمند برای درمان گازگرفتگی

گزاره پادزهر: خاکستر خرچنگ‌ها و جنطیانا از هرکدام پنج درم، کندر و پودنه از هرکدام سه درم، گل مختوم دو درم [برگیرید. سه درم بامدادان با آب نیمه‌گرم و سه درم شامگاهان خورانده شود. آن را باید در روزهای بسیار و پیش از روز چهارم گازگرفتگی به کارگیرید و چون بیمار به مرحله آب‌ترسی گام بگذارد، دیگر درمانی نخواهد داشت.

پیآمد آن هاری، سکسکه و تشنگی و آب‌ترسی است.

داروی باغوجه (دواء الذرایح)

داروی باغوجه (دواء الذرایح) که کارایی شگفت‌انگیز دارد: باغوجه‌های چاق و چله و بزرگ پس از جداسازی سر و بال آن به اندازه یک جزو، عدس پوست‌کنده یک جزو، زعفران، سنبل، فلفل و دارچین از هرکدام یک‌ششم جزو بگیرید و همگی را به‌ویژه باغوجه را نرم بسایید و با آب بسرشید و قرص بسازید.

وزن هر قرص دو دانگ باشد.

یک قرص در روز با آب نیمه‌گرم در مدتی دراز و چندین روز داده شود.

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

اگر بیمار دچار درد پیشابدان؛ و یا دل پیچه شود، باید آب پخته عدس پوست کنده و روغن بادام شیرین؛ و یا روغن جانوری بدهید و پس از خوردن آن بیمار را به گرمابه ببرید و در آبن بنشانید تا پیشاب کند و خوراک او را سپیدبا با جوجه‌های چاق و چله برگزینید و شراب خرما با آب بنوشانید و او را از سرد شدن بپایید.

گوید: آبن برای درمان کسی که سگ هار او را گازگرفته بسیار سودمند است.

برداشت از کتاب مقابله لادواء، گوید: کاربرد ماهودانه و گندیدستر از بالا و پایین برای درمان آب‌ترسی سودمند است. هم‌چنین آبی که در آن آهن گداخته خاموش شده، بی آن که بیمار بفهمد، به او بنوشانید که پاسخی شگفت‌انگیز می‌دهد. زیر پیاله‌ای که از آن آب می‌نوشد، پارچه‌ای بگذارید که آن را در وضوخانه [برای خشک کردن سر و رخساره] می‌گذارند و او آن آب را خواهد پذیرفت و یا پیاله را با چیزی همانند پوست کفتار پیوشانید که او آن را خواهد نوشید.

یهودی گوید: نه نشانه در کسی که سگ هار او را گریده باشد. چنانچه آب سرد بر روی تن کسی که دچار گازگرفتگی از سگ هار شده، بریزید، آن آب داغ خواهد شد.

اگر نانی را به خون او بیالایید، سگان آن نان را نخواهند خورد. پیوسته دچار خشم بی‌انگیزه‌ای می‌شود. هرگز پیشاب نمی‌کند. شکم او روان نمی‌شود و کار نمی‌کند. دچار سکسکه می‌گردد. آب از دهانش سرازیر می‌شود. همواره باید او را ببندید؛ زیرا پرخاش‌گر و آسیب‌رسان می‌شود. دیدن آب او را به هراس می‌اندازد.

شمعون گوید: باید کوشش در کشیدن زهر به سوی بیرون داشته باشید سپس به راندن سودا و نمورسازی سراسر تن پردازید و بر روی جگر و معده پانسمان سردکننده و فرونشاندۀ تشنگی بگذارید.

ابوجریح گوید: همواره دم سگ هار آویزان و چشمانش به سویی رفته و همیشه از آب گریزان است و چه بسا با نگاه کردن بر آب بمیرد. سگان از سگ هار می‌گریزند و برای او دم می‌جنبانند.

گوید: هرگاه آب را در پیاله‌ای چوبی بریزید و بر روی پوست کفتار نزد بیمار گازگرفته از سگ هار ببرید، او آن را خواهد نوشید. من هیچ دارویی ارزشمندتر از جنطیانا در درمان آن نمی‌بینم.

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

برداشت از کتاب حیوان القديم^۱: چنانچه به بیمار گازگرفته پنیرمایه^۲ توله سگ بخورانید، بهبودبخش او خواهد شد. بیمار گازگرفته در آینه همانند دیگر آدمیان، آدم نمی‌بیند، چنانچه در آینه آدم ببیند بهبود می‌یابد و اگر سگ ببیند خواهد مرد^۲.
ابن بطریق در کتاب سموم، گوید: سگ هار هیچ چیز نمی‌خورد و نمی‌آشامد و آب دهانش سرازیر می‌شود و در راه رفتن احساس درد دارد و لرزان و آنگوار و متشنج راه می‌رود و پارس نمی‌کند.

بیمار گازگرفته دچار لرزش و تشنج می‌شود و نورگریز است و پارس می‌کند و همانند توله سگ پیشاب می‌کند. با کاربرد داروها و داغ‌گذاری در آغاز گازگرفتگی زخم را گشاد کنید و با پیاده‌روی او را به عرق کردن وادارید و به گرمابه ببرید و به روان‌سازی سودا به کمک خربق و ایاره بپردازید.

روفس گوید: همواره گوش‌های سگ هار آویزان و فروافتاده‌اند.

هم‌چنین هیچ‌گاه در یک جا آرام نمی‌گیرد و پیوسته می‌دود. رویاهای بیمار گازگرفته به هم ریخته و گوناگون است. تکان‌های ناخواسته در پرده^۳ [دیافراگم] او دیده می‌شود و تشنگی اش افزایش می‌یابد. بیمار ناآرام و هراسان است و دچار گرفتگی آوا پس از پیدایش نشانه^۴ آب‌ترسی می‌شود و آب‌ترسی کمی پیش و یا پس از چیرگی سودا بر تن رخ می‌دهد.

انگیزه^۵ آب‌ترسی ایشان به جهت وارونه‌شدن طبیعت به سوی خشکی است و ایشان گمان برعکس می‌کنند که آب‌کشنده^۶ ایشان است؛ بنابراین پیش از رسیدن به این مرحله، پیوسته او را وادار به آب‌تنی کردن در گرمابه و نشستن در آبن و خوردن

^۱ کتاب حیوان القديم: یافت نشد (الحاوی، ج ۱۹، ۴۲۷؛ برگردان ذاکر، ج ۱۹، ۲۰۹).

^۲ شیخ گوید: و در پایان از آب و از هر چه نموری است می‌هراسد و از هر چه به او نزدیک شود، گمان می‌برد که سگ است و می‌خواهد او را بگزد و از آن می‌هراسد. گاهی ترس نمی‌باشد؛ بلکه نفرت از آن باشد. گاهی دوست دارد که در خاک بغلتد. گاهی بی‌شهو^۷ آب‌نرینه از او بیرون می‌زند و بی‌گمان دچار تشنج و کزاز خواهد شد و عرق سرد را خواهد تراوانید و به دنبال آن بی‌هوشی و مرگ خواهد بود و گاهی به جهت تشنگی پیش از رویداد چنین پیامدهایی خواهد مُرد. گاهی آب می‌خواهد، ولی چون آن را برایش بیاورند، داد و بیداد راه خواهد انداخت و هراسان آن را نیاشامد و گاهی جرعه‌ای آب بیاشامد، در گلپوش گیر کرده و خفه خواهد شد. با آوای دورگه پارس خواهد کرد و گاهی آوایش بند خواهد آمد... هرگاه آب‌ترسی داشته باشد، دیگر امیدی به بهبودی نخواهد داشت و هرگاه خود را در آینه بنگرد، در آن سگ خواهد دید که دیگر پایان زندگی خواهد بود (قانون،

ج ۴، ۲۹۹).

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱-۳۱۳ق)

خوراکی‌های نمورساز و روغن‌ها و شراب آمیخته با آب کنید به کاربرد تنقیه‌های روان‌ساز سودا و پس از نمورکننده‌ها اقدام نمایید و در آغاز به خونگیری پیردازید و ترفندی به کار ببرید و آب را بی‌آن که بفهمد به درون تن ایشان بفرستید.

داروی کارآزموده در درمان هاری: باغوجهٔ سر و بال کنده شده را یک شبانه روز در ماست بخیسانید، سپس ماست را از آن‌ها جدا کرده، دوباره آن‌ها را به مدت یک شبانه‌روز در ماستی دیگر نگاه دارید و این کار را سه بار انجام دهید، سپس بگذارید در سایه خشک شوند، خشک شده را با همان اندازه عدس پوست‌کنده درهم بسایید و از ساییدهٔ به دست آمده، قرص بسازید.

دو دانگ از قرص‌ها هر روز با شراب؛ و یا آب نیمه گرم به بیمار بخورانید. بیمار پس از خوردن دارو باید در زیر آفتاب بنشیند؛ و یا خود را پیوشاند؛ و یا پیاده روی کند؛ و یا به سرعت بدود تا عرق کند و چنانچه رنجور و آزرده شود، یک سکوره روغن جانوری؛ و یا روغن زیتون بخورد و اگر دچار بندآمدن پیشاب شود، او را در آبن بنشانید و چون پیشاب خونی از او رانده شد، بیم آب‌ترسی او از میان خواهد رفت.

ج. [جالینوس] در کتاب فی عضة الكلب الكلب دربارهٔ درمان گازگرفتگی سگ هار گوید: انگیزهٔ نام‌گذاری شونیز به جهت آن است که شونیز برای درمان گازگرفتگی سگ هار سودمند است و به‌ویژه اگر آن را در بارهای بسیار بخورند، سودمندی آن بسیار بیشتر خواهد شد.

برداشت از باور اطهورسفس، گوید: اگر موی آدمی در سرکه خیس بخورد سپس بر روی گازگرفتگی سگ هار گذاشته شود، در جا بهبودبخش آن خواهد بود.

اگر پیشاب آدمی کهنه شود، کشندهٔ زهر گازگرفتگی هار خواهد بود.

گوید: اگر پیشاب آدمی به اندازه‌ای کهنه شود که خیلی بویناک شود، سپس به اندازه‌ای بتوان یک آدم در آن بنشیند از آن برداشته یک دسته تره در آن بیندازید و آن‌ها را بپزید سپس بیمار را در آب آن بنشانید که در درمان گازگرفتگی سگ هار بسیار سودمند خواهد بود؛ زیرا نموری‌های همانند آب به‌جامانده از شستن گوشت تازه می‌کشد.

ج. گوید: گذاشتن حلتیت بر روی گازگرفتگی سگ هار بسیار خوب است.

اگر پیشاب آدمی را با بورهٔ ارمنی درهم کنید و بر روی گازگرفتگی بگذارید، برای درمان آن، خوب خواهد بود.

د. گوید: آب پیاز را با نمک و سداب و عسل درهم آمیزید و از آن به عنوان پانسمان بر روی گازگرفتگی بگذارید.

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱-۳۱۳ق)

اگر جوشیر با قیر آمیخته شود، برای درمان گازگرفتگی سگ هار بسیار سودمند است.

حضض (الفز ۲۶) را با آب برای درمان گازگرفتگی سگ هار به کار ببرید.

د. گوید: خوردن گل مختموم با شراب آمیخته با آب برای درمان گازگرفتگی سگ هار سودمند است.

ج. گوید: سرکه تند و تیز بر روی گازگرفتگی بمالید.

گذاشتن پانسمانی از خاکستر تاک خودرو با سرکه و بوره ارمنی در درمان گازگرفتگی سگ هار سودمند است.

ج. گوید: سخن درباره جگر سگ هار بسیار است، گویند که خوردن آن برای درمان گازگرفتگی سگ هار و درمان کسی که

آب ترسی دارد، سودمند به شمار می آید.

اگر دندان نیش سگ هاری که آدمی را گازگرفته، بر کسی دیگر آویزان کنند، او را از گازگرفتن سگ هار می پاید.

د. گوید: گذاشتن پانسمانی از نعنا و نمک برای درمان گازگرفتگی سگ هار سودمند است.

خرچنگ رودخانه ای

اگر خرچنگ رودخانه ای را بسوزانید و خاکستر آن را به وزن سه مثقال با یک و نیم مثقال جنطیانا برگیرید و به مدت سه روز با

شراب بخورد بیمار بدهید، بسیار سودمند در درمان گازگرفتگی سگ هار خواهد بود.

هم چنین اگر آن را به تنهایی با عسل پخته درهم بیامیزید، باز هم سودمند خواهد بود.

د. [ادیاسکوریدوس] گوید: کاربرد خاکستر خرچنگ رودخانه ای بر پایه گفته ما در کتاب ادویه المفرده، برای درمان گازگرفتگی

سگ هار کارآمد است؛ و یا ده جزو از آن [خاکستر خرچنگ رودخانه ای] و یک جزو از کندر و از جنطیانا پنج جزو برگیرید و بر

پایه آن چه در کتاب یادشده، به کار ببرید.

پانسمانی از جوشیر بر روی گازگرفتی بگذارید.

جالینوس بر این باور است که هیچ دارویی در درمان این بیماری، با جوشیر برابری نمی کند و من آن را آزمودم.

اگر گوشت نمکسود ماهی را پانسمان گونه بر روی گازگرفتگی سگ هار بنهید، سودمند خواهد افتاد.

د. گوید: لیسیدن عسل نیز سودمند خواهد بود.

گذاشتن پانسمانی از فراسیون سیاه رنگ با نمک برای درمان گازگرفتگی سگ هار خوب است.

بررسی گازگرفتگی سگ های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

پولس گوید: اگر برگ قثاء پرورشی را بکوبید و پانسمان گونه بر روی گازگرفتگی سگ هار پانسمان کنید، بهبودبخش آن خواهد بود.

خوردن سیر، سودمند در درمان گازگرفتگی سگ هار است.

د. گوید: مالیدن حضض با آب سرد بر جایگاه گازگرفتگی، برای درمان گازگرفتگی سگ هار و جز آن سودمند است. خرچنگ رودخانه‌ای نیز به وزن دو مثقال با آب سرد بخورد بیمار بدهید و بر روی جایگاه گازگرفتگی جوشیر بازشده در آب داغ بگذارید.

برداشت از کتاب فی عضة الكلب الكلب: برای درمان گازگرفتگی سگ هار؛ خونگیری از دست راست در دو روز انجام دهید و پس از آن یک مثقال پنیرمایه توله سگ و یا دو وقیه آب پیاز که در آن پنیر کهنه به وزن دو درم جنطیانا و سه مثقال خاکستر خرچنگ رودخانه‌ای و چهار مثقال گل مختوم بازشده است، به بیمار بدهید. دو درم از همه داروها در بامدادان و به همان اندازه در شامگاهان به بیمار بخورانید و به روان‌سازی سودا در راستای راندن آن به بیرون اقدام نمایید و هرگز در درمان آن کوتاهی و سستی نفرمایید.

گفته شده است: دانه‌ای که ما در بخش بیرون‌راننده‌های سودا از تن یاد کردیم، همان دانه خریق است که برای درمان گازگرفتگی سگان خوب است.

د. گوید: گزاره دارویی سودمند برای درمان گازگرفتگی؛ خرچنگ رودخانه‌ای و جنطیانای رومی از هرکدام پنج جزو، کندر و پودنه از هرکدام سه جزو و گل رومی دو جزو برگیرید و سه درم از گرد آن با آب نیمه‌گرم در هنگام ناشتا در بامدادان و شامگاهان روزهای بسیار پیش از چهل روز به بیمار بدهید.

هرگاه بیمار به مرحله آب‌ترسی برسد، دیگر درمانی نخواهد داشت.

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱-۳۱۳ق)

داروی گشادکننده جای گازگرفتگی سگ هار: نمک سه جزو، نوشادر دو جزو، قلقدیس^۱ هشت مثقال، عنصل بریان شده شانزده مثقال، سداب چهار مثقال، بسد ده مثقال، مس سوخته چهار مثقال، زنگار سه مثقال، تخم فراسیون دو مثقال برگیرید و الک شده آن‌ها را با پارچه‌ای ابریشمین بر روی جایگاه بپاشید که - بخواست خداوند - سودمند خواهد بود. (الفز ۱۲۷)

فیلغریوس^۲ در کتاب *إلی اربوطس*^۳ *فی عضة الكلب الكلب*، گوید: گازگرفته سگ هار از روشنایی ترس دارد و چه بسا به مردم یورش برد و آن‌ها را گاز بگیرد و همانند آن چه از سگ هار رخ می‌دهد، برای فرد گازگرفته پیش خواهد آمد و رنگ او هم چون رنگ خاکستر می‌شود و آرام‌آرام و دم‌به‌دم نابینایی خود را از دست می‌دهد و پیوسته به سوی تاریکی می‌گریزد.

او در ادامه درباره ارزشمندی کاربرد خرچنگ و جنطیانا گزاره‌ای دارد.

گوید: جایگاه گازگرفتگی را بیشتر بزنیید و تا جایی که بشود، از آن خون روان کنید، سپس با موی سر و گذاشتن بادکش، به ویژه هنگامی که دمای بیمار بسیار بالا است، او را درمان کنید. داغ‌گذاری بهترین و کارآمدترین درمان در گازگرفتگی سگ هار و در رویارویی با هرگونه زهر است.

هم‌چنین کاربرد داروهای شور و تند و تیز برای گشادکردن دهانه زخم بهره‌وری می‌شود و نیز بر روی آن سیر و حلتیت بگذارید و تا می‌توانید هر چیز شور بر روی آن بنهید تا زمانی که بیمار بهبود نیافته، نگذارید سر زخم بسته شود؛ و شراب و شیر به بیمار بنوشانید؛ زیرا متضاد با هرگونه زهر هستند. هم‌چنین پیاز و سیر بخورانید؛ زیرا این دو نیز زانسوی زهرها کارایی دارند؛ و پادزهر و مترودیپوس بدهید، چون از رسیدن زهرها به دل جلوگیری می‌کنند.

^۱ قلقدیس و قلقد و قلقطار از گونه‌های زاگ است.

^۲ فلغریوس در نسخه ۱۵ و فیلغوروش در نسخه اصل یاد شده است. (الحاوی، ج ۱۹، ۴۳۵؛ برگردان ذاکر، ج ۱۹، ۲۱۱)

^۳ کتاب *إلی اربوطس*: نوشته فیلغریوس است. رابطوس در نسخه فته و ارباطوس در نسخه ۱۵ یاد شده است (الحاوی، ج ۱۹، ۴۳۵؛ برگردان ذاکر، ج ۱۹، ۲۱۱). نام اربوطس یکی از سی و هشت پزشک از ۱۱۲ نام پزشکانی است که در بیست و چهار جلد کتاب حاوی، آمده است که در هیچ یک از کتاب‌های تاریخ پزشکی یادی از آن نیامده؛ و یا در تشخیص هویت آن‌ها اشتباه شده است (فصلنامه طب سنتی اسلام و ایران - شماره ۱، سال اول، فروردین ۸۹، منابع مورد استفاده رازی در تدوین کتاب الحاوی، برگه ۱۸).

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

بایسته است که گشادکردن زخم و کشیدن زهر در آغاز گازگرفتگی را در دستور درمانی بگذارید؛ زیرا با گذر چند روز از گازگرفتگی، دیگر این درمان سودمند نخواهد بود؛ زیرا زهر به سراسر تن رخنه کرده و استوار شده است، ولی از این پس تا می‌توانید، او را به عرق کردن وادارید؛ و شراب و هر چه به هم ریزاننده مزاج زهر و بیرون‌کننده آن است، بنوشانید. هم‌چنین خربق بخورانید و هرگز از دادن آن نهراسید، چون گروهی آن را پیش از چهل روز از زمان گازگرفتگی خوردند و بهبود یافتند.

گوید: خوردن خون سگ‌ها را آزمودند و آن را سودمند یافتند.

هم‌چنین بستن دندان نیش سگ بر روی بازوی گازگرفته، سودمند به شمار می‌آید.

اگر خواستار گسترش دادن دهانه زخم باشید، باید گوشت نمک‌سود ماهی و یا پارچه نمکی شده بر روی آن بگذارید.

گوید: اگر برنامه درمانی بیمار تا پس از آب‌ترسی او فراهم نشود، پوست کفتار را بریان کنید و بخورد بیمار بدهید؛ و یا جگر و دل بریان‌شده سگ را بخورانید و یا پیاله‌ای از آب بر روی پوست سگ هار گذاشته به بیمار نزدیک کنید، او آن آب را خواهد نوشید.

از سوارنس^۱ روایت شده، گوید: بیمار را در خانه‌ای روشن و گرم نگاه دارید و از او خون بگیرید و نگذارید به خون خود نگاه کند و با روغن زیتون و آب تنقیه کنید، چون این تنقیه درد را کاهش می‌دهد و تشنگی را فرومی‌نشاند و خوراک او را شوربا برگزینید. مبادا او را به گرمابه ببرید که کشنده او خواهد شد.

سوارنس کاربرد خربق را در درمان این بیماری و درمان هر زهر گرم یادکرده است و او بر این گمان است که پوست کفتار هیچ‌گونه سودمندی ندارد.

برداشت از کتاب مقابله للأدواء: گزاره دارویی سودمند در درمان آب‌ترسی: ماهودانه و گندبیدستر را از بالا، راه خوردن و از پایین، راه تنقیه کردن به کار ببرید.

^۱ سراسر در نسخه ۱۵ و فته یادشده است و گویا سوارنس باشد (الحاوی، ج ۱۹، ۴۳۷؛ برگردان ذاکر، ج ۱۹، ۲۱۱). سوارنس پزشکی از شاگردان چهارگانه مینس است که پیرو دیدگاه آزمون‌گرایی و سنجش‌گرایی بود. او چهار شاگرد از خود به جا گذاشت: قطرطس و امینس و سوارنس و مثنائوس قدیم (عیون، برگردان ذاکر، ج ۱، ۱۰۷)..

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

گوید: آب آهنگران را بی آن که بفهمد، به او بنوشانید و آن آبی است که آهنگران آهن گداخته را در آن خاموش می کنند که کارکردی شگفت انگیز در این زمینه دارد.

گوید: اگر در زیر پیاله پارچه ای که در وضوخانه [خشک کردن دست و صورت] است، بنهید، بیمار آن آب را خواهد خورد. هم چنین پیرامون پیاله، پوست کفتار بیچید که - بخواست خداوند - او آن آب را خواهد نوشید.

یهودی گوید: اگر بر روی بیمار گازگرفته سگ هار، آب بریزد، تن او داغ خواهد شد.

دیدگاه من: اگر این نشانه درست باشد، در شناساندن این که آیا گازگیرنده سگ هار است یا نه؟ خیلی سودمند خواهد بود. **گوید:** اگر نان را به خون سرازیر شده از جای گازگرفتگی بیالاید و برای سگی بیندازید، چنانچه آن را نخورد، آن سگ، سگ هار خواهد بود.

گوید: باید از او خونگیری کنید و وادار به پیاده روی نمایید و به زور به گرمابه ببرید و روغن های گرمزا بر روی تنش بمالید و بر روی جایگاه گازگرفتگی ابزار گداخته بگذارید و او را برای تفریح پیاده ببرید تا پیاده روی کند و خرچنگ رودخانه ای بریان شده بخوراند.

گوید: کسی را که چنین سگی گاز بگیرد، روانی شده و چه بسا خشمناک شود و پیشاب خود را نراند و شکمش کار نکند و بزاقش افزایش یابد و دچار سسکه شود و آب دهانش سرازیر گردد. بایسته است که او را به بند بکشید و ریسمان پیچ کنید و به وی آب بنوشانید.

گزاره داروی درمان هاری: گردوی دو پوسته شده را با نمک نرم بسایید و با عسل بسرشید و بر روی جای گازگرفتگی بگذارید؛ و یا گندم برشته با عسل، یا پیاز، یا شیرابه انجیر، یا آرد کرسنه، یا نمک و یا سداب بر روی آن بنهید.

شمعون در کتاب سموم گوید: جای گازگرفتگی را گشاد کنید و به شیوه درمان تنی که سودا بر آن چیرگی یافته، از داروهای روان ساز بهره ببرید و آب را در کوزه لوله دراز ریخته با ترفندی به او بنوشانید و پانسمانی از چیزهای سرد که تشنگی را فرومی نشاند بر روی معده و جگر بگذارید.

بررسی گازگرفتگی سگ های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

نشانه‌های سگ هار: سرازیر شدن آب دهان کف‌آلود کره‌ای شکل، سرخ شدن چشمان سگ، آویزان شدن دم سگ میان دو پایش و آشناها و صاحب خود را نمی‌شناسد و به هرکسی که می‌رسد به او یورش می‌آورد و گاز می‌گیرد، از نشانه‌های سگ هار می‌باشد.

ابوجریح گوید: دم سگ هار پیوسته فروافتاده و چشمانش به یک سو گردیده و سگان از او می‌گریزند و پیوسته دم تکان می‌دهد و سگ هار از آب می‌گریزد و چه بسا با نگاه کردن به آن بمیرد.

گوید: اگر آبی را در پیاله‌ای چوبی بریزید، سپس پیاله را بر روی پوست کفتار بنهید و به کسی که گازگرفته شده بدهید، آن را خواهد پذیرفت و آن را خواهد نوشید.

گوید: گمان ندارم هیچ دارویی کارآمدتر از جنطیانا برای درمان آن باشد.

برداشت از کتاب طب‌القدیم، گوید: اگر پنیرمایه نوله سگ به کسی که دچار گازگرفتگی سگ هار شده بدهید، بهبود پیدا خواهد کرد.

اگر کسی دچار گازگرفتگی سگ هار شده به آینه نگاه کند و در آن نگاره آدمی ببیند، بهبود خواهد یافت و چنانچه رخساره سگ ببیند، خواهد مرد.

ج. در کتاب الأعضاء الأئمة گوید: پیامد آب‌ترسی پس از شش‌ماه رخ می‌دهد و پیش از آن هرگز روی نخواهد داد و من نمی‌دانم انگیزه آن چیست؟

ابن بطریق گوید، ج. گفته است: بیشتر سگ‌ها در هنگام تابستان دچار هاری می‌شوند.

گاهی هاری در زمستان بسیار سرد نیز رخ می‌دهد.

سگ هار خوراک نمی‌خورد و نمی‌آشامد و آب دهان کف‌آلودکره‌ای شکل از دهانش سرازیر می‌شود و چشمانش می‌چرخد و به یک سو می‌تابد و هنگام رفتن چون مستان راه می‌رود و هرکسی می‌رسد گاز می‌گیرد و پارس نمی‌کند.

گازگرفتگی سگ هار درد جانکاه ندارد، ولی پس از مدتی دچار آب‌ترسی و لرزش و تشنج می‌شود و سراسر تن او به‌ویژه رخساره‌اش می‌لرزد. برخی از ایشان از روشنایی گریزانند. گروهی از آنان پارس می‌کنند.

گفته می‌شود: همانند توله سگ پیشاب می‌کند. هرچه دهانه گازگرفتگی گشادتر باشد، خوش‌خیم‌تر خواهد بود.

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

بایسته است که نیشتر را در ژرفا بزیند تا خون فراوان از آن بیرون ریخته شود، سپس بادکش داغ شده با آتش بر رویش بگذارید که برای درمان آن سودمند است.

داغ‌گذاری با ابزار گداخته با آتش کارآمد است؛ زیرا از رخنه‌کردن زهر به درون تن جلوگیری می‌کند و آن را به سوی سطح می‌کشاند. هرگز مگذارید زخم بسته شود و پوسته خشک‌ریشه بر روی آن دلمه ببندد. پیوسته با گذاشتن نمک و سیر به گشادکردن دهانه گازگرفتگی اقدام کنید.

بایسته دانستن است که داغ‌گذاری با ابزار گداخته و گذاشتن بادکش تنها در آغاز گازگرفتگی سودمند است و چنانچه این روزهای ارزشمند در درمان از دست بروند، درمان دیگر سودمند نخواهد بود. همواره نشانه آب‌ترسی پس از چهل روز تا یک سال نمایان می‌شود و اگر این روزها گذر کنند، ایاره روفس با خربق سیاه بخورانید که کارآمدی شگفت‌انگیزی دارند؛ باید شکم را با این دارو روان‌سازی کنید و شکم‌روش‌زایی نمایید؛ جگر بریان‌شده سگ را بخورانید؛ و گردوی پوست‌کنده بدهید.

مرهم جوشیر

مرهم جوشیر را برای گشادکردن جای زخم گازگرفتگی سگ هار، بر روی آن بگذارید.

روش فراهم‌آوری: یک رطل قیر، سرکه تند و تیز، قسط و جوشیر از هرکدام سه وقیه بگیرید. داروهای خشک را در سرکه بخیسانید سپس همگی را با هم بیامیزید و به کار ببرید که بسیار سودمند است.

نشانه‌های سگ هار

سگ هار پیوسته می‌دود و جستجو می‌کند. به هر چیز از سنگ و جز آن می‌رسد، گاز می‌گیرد. دهانش همیشه باز و زبان در بیرون از دهان آویزان و بزاقش روان و کف‌آلود است. چشم‌هایش بیرون‌زده و سرخ‌رنگ، (الفز ۲۸) گوش‌ها شل و فروافتاده و دم میان دوران است. هرگز در یک جا آرام نمی‌گیرد و پیوسته می‌دود. از آب می‌گریزد و سگان دیگر از او می‌گریزند. هرگاه با سگی برخورد کنید و شما را گاز بگیرد و ندانید که چیست؟ [هار است یا نه؟]، باید خون فرد گازگرفته را به تکه‌ای نان بیالایید، سپس آن را برای سگان بیندازید، اگر آن را نخورند، سگ گازگیرنده هار خواهد بود.

نشانه‌های هاری در کسی که او را سگی هار گازگرفته است.

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱-۳۱۳ق)

دیدن کابوس و خواب‌های هراسناک؛ گاهی دچار به هم‌ریختگی خرد می‌شود؛ گاهی احساس تکان‌های ناخواسته در پرده دیافراگم پیدا می‌کند؛ تشنگی بسیار؛ خشک شدن دهان؛ چه‌بسا در بیشتر موارد بی‌انگیزه ویژه‌ای از هر چیز می‌هراسند؛ بیشتر با گوشه چشم نگاه می‌کنند؛ خشمگین شدن بی‌انگیزه ویژه؛ چون بیماری پیشرفت کند، دچار بند آمدن و گرفتگی آوا می‌شوند؛ نشانه آب‌ترسی در ایشان هویدا می‌شود؛ نشانه آب‌ترسی دیرترین نشانه‌ای است که نمایان می‌شود و این بستگی به توانایی اندامی و دور بودن طبیعت ایشان از خلط سودایی است؛ ترس ایشان از آب به جهت چیرگی مزاج خشکی است پس گمان می‌برند و در مغز خود می‌اندیشند که آب از میان‌برنده ایشان است.

انگیزه نگرستن با گوشه چشم، به جهت پیدایش تشنج در آنان است. هرگاه به چنین بیماری در آغاز گازگرفتگی برسید، کوشش نمایید زهر را به سمت سطح بیرونی تن بکشید و این با کمک گرفتن از داروها و گذاشتن بادکش به انجام می‌رسد، و گرنه به روان‌سازی شکم و شکم‌روش‌زایی در راستای راندن سودا گام بردارید و از داروهایی مانند: افیتمون^۱ و خربق سیاه و پیوسته گرمابه‌رفتن و کاربرد آب نیمه‌گرم و روغن‌ها و خوراکی‌های سبک‌ساز نمودارکننده بهره ببرید. هم‌چنین کاربرد تنقیه‌های نیرومند جهت کشیدن سودا و پس از آن نمودارکننده‌ها را در دستور درمانی بگذارید.

اگر بیمار آب‌ترس شده باشد، ترفندی را پیدا کنید تا بتوانید آب را به درون تن او برسانید؛ بی‌آن‌که متوجه شود.

اگر نیروی بیمار بسنده باشد به خونگیری از او پردازید و این حب را بدهید. هلیله کابلی دو مثقال و افیتمون یک و نیم مثقال و نمک هندی نیم مثقال و بسپایه یک مثقال و گل ارمنی به همان اندازه و غاریقون نیز با همان اندازه، برخی یک و نیم مثقال از آن [غاریقون] برمی‌گیرند و خربق سیاه دو مثقال. داروها را برگزید سپس دو مثقال آن را بخورانید و پس از آن جوجه مرغ و جوجه دراج به عنوان خوراک بدهید.

اگر خون از گازگرفتگی روان شود، بیماری او را خوش‌خیم به شمار می‌آورید.

دیدگاه من: درمان این گروه از بیماران پس از کشیدن [زهر]، دادن چیزهایی مانند: داروی خرچنگ که ویژگی آن‌ها نیروبخشی اندام‌های درونی و بازداشت زهر است. بایسته است در چنین روزهایی داروی روان‌ساز و شکم‌روش‌زا داده نشود و

^۱ افیتمون در نسخه اصل یاد شده است (الحاوی، ج ۱۹، ۴۴۳).

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

از او خونگیری نشود؛ زیرا انگیزه کشاندن زهر به درون خواهد شد. هرگاه پیگیری شما نشان داد که کشیدن زهر به سوی درون به مدت دو و سه روز انجام گرفت، باید به کاربرد داروهای روان‌ساز و تنقیه اقدام کنید.

داروی آزموده‌شده در درمان گازگرفتگی: باغوجه را یک شبانه‌روز در دوغ بخیسانید، سپس دوغ^۱ آن را سه بار عوض نمایید سپس آن‌ها را در سایه خشک کنید و بکوبید و الک نمایید و به همان اندازه عدس پوست‌کنده بر آن بیفزایید و از آن قرص‌هایی به اندازه دو دانگ بسازید. یک قرص با شراب خرما و یا آب نیمه‌گرم به بیمار بدهید و چون قرص را بخورد، بیمار را در آفتاب بنشانید و با پوشاک بیوشانید و از او پیاده‌روی تند بخواهید تا عرق کند و چون دچار اندوه و رنجوری شد یک سکوره روغن گاوی و یا روغن زیتون زلال بخورانید و اگر شاش‌بند شود، او را در آبن بنشانید و چنانچه پیشاب خونی داشت، بدانید که بهبودی به سراغ او خواهد آمد و از دچار شدن به آب‌ترسی ایمن خواهد شد. بایسته است که بال و پا و سر باغوجه را پیش از به کاربردن جدا نمایید.

اهرن دربارهٔ بیمار هار گوید: آب را با لوله‌ای به بیمار برسانید به گونه‌ای که متوجه نشود و داروهای سردکننده و سبک‌ساز بر روی معده و سر او بگذارید.

ابن سراجیون گوید: برانگیخته‌شدن سگ برای دچار شدن به هاری بیشتر در گرمای سوزان و نیز در سرمای جانکاه رخ می‌دهد. هرگاه سگ برانگیخته شود، دیگر میلی به خوراک و به آشامیدن نخواهد داشت و از آب‌گریزان خواهد شد. پیوسته لاله‌زنان خواهد بود و دم خود را تکان خواهد داد.

بزاق کره‌ای کف‌آلود از دهانش سرازیر خواهد شد و آوایش همانند خفه‌شدگان گرفته خواهد گشت.

بی‌پارس کردن به هرکسی که به سوبش بیاید، یورش خواهد برد.

اگر کسی را گاز بگیرد، در آغاز جز درد گازگرفتن پیامدی رخ نمی‌دهد، ولی در پایان نشانه‌های آب‌ترسی و تشنج و سرخ‌رنگ شدن پوست تن، به‌ویژه رخساره و عرق کردن بسیار در او دیده خواهد شد و در هنگام دیدن آب و هرگونه نموری از

^۱ دوغ: شیر و ماستی است که کره آن گرفته شده باشد و آب آن را پالاییده باشند و بخش پنیری آن به جامانده باشد. دوغ ارزش خوراک‌دهی خوبی دارد. خوراکی سودمند و نیروبخش کسانی است که معدهٔ گرم دارند (بحر الجواهر، ۱۶۲).

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

آن‌ها گریزان خواهد شد، چه بسا با گازگرفتن دیگران را نیز هار کند. چنین سگی به مردم یورش می‌برد و آنان را گاز می‌گیرد و همین پیامدها پس از گازگرفتن به گازگرفته شده منتقل خواهد شد.

برخی از پزشکان انگیزه آب‌ترسی را بدین‌گونه گزاره می‌کنند: زیرا مزاج ایشان به خشکی دگرگون می‌شود. از این‌رو، نموری‌ها زآنسوی مزاج ایشان خواهد شد و خشکی بر مغز نیز چیرگی پیدا خواهد کرد.

دیدگاه من: اگر انگیزه بدین‌گونه باشد، پس دچار بی‌خوابی نیز خواهند شد.

گوید: گردو را بکوبید و بر روی گازگرفتگی بنهید و نیم روز آن را ببیندید سپس جدا کنید، آن ساییده گردو را برای مرغ؛ و یا خروس بیندازید. چنانچه گازگرفتگی از یک سگ هار باشد، مرغ و خروس آن ساییده گردوها را نخواهند خورد، مگر از روی ناچاری و گرسنگی آن را بخورند و اگر بخورند در روز دوم خواهند مرد.

هرگاه هاربودن سگ بر شما روشن شود، با کاربرد داروهای گشادکننده جایگاه زخم، مانند: پیاز و سیر و خردل و جرجیر بریان‌شده با روغن جانوری به گسترش دادن زخم بپردازید و داروی خرچنگ بخورانید.

داروهای ساده و تکی درمان گازگرفتگی سگ

این داروها دربرگیرنده: حضض، افسستین، شیرابه انگدان، سفوردیون، کمادریوس، جعه می‌باشد. پادزهر مارهای بزرگ سودمند هستند. شراب شیرین و کهنه و نیرومند بنوشانید و سیر و پیاز و تره بخورانید. شیر بنوشانید که از گسترش زهر در تن جلوگیری می‌کند و مزاج آن را دگرگون می‌سازد و ویژگی آن را به هم می‌ریزد.

مسیح گوید: بیمار دچار هاری شده، پیامدهایی مانند؛ سکسکه و تشنگی و آب‌ترسی در او آشکار می‌شود.

داروی باغوجه

گزاره داروی باغوجه که درمانی شگفت‌انگیز دارد: شش مثقال باغوجه‌های بزرگ و چاق و چله بگیریید و سر و بال آن‌ها را جدا کنید و زعفران، قرنقل، فلفل، سنبل، زنگبیل و دارچین [از هرکدام] یک مثقال، عدس پوست‌کنده شش مثقال بگیریید و همگی را به‌ویژه باغوجه‌ها را نرم بسایید و بسرشید و قرص بسازید.

هر قرص به وزن دو دانگ است، چندین روز، روزانه یک قرص با آب نیمه‌گرم به بیمار بدهید و چون دچار دل‌پیچه شود، آبی را که در آن عدس و اندکی روغن گاوی جوشانده شده، بنوشانید.

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

هر روز بیمار را پس از خوردن قرص به گرمابه ببرید و در آبن بنشانید تا پیشاب کند.

خوراک او را سپیدبا ساخته شده با جوجه‌های [مرغ] چاق و چله بدهید. شراب او را شراب خرما آبکی شده با آب سرد برگزینید و او را از سرما و سردی بپرهیزانید.

گوید: نشستن در آب داغ برای ایشان بسیار خوب است^۱.

جلد بیستم

الوسن

گزاره الوسن^۲ را در لیست نام داروها، به الترس [ترس] یاد شده است که گیاهی همانند سپر است.

ج. در گفتار ششم گوید: انگیزه نام‌گذاری این دارو بدین نام، از آن رو است که برای درمان گازگرفتگی سگ‌ها سودمندی شگفت‌انگیزی دارد.

هم‌چنین آن را به کسی که اثر گازگرفتگی سگ‌ها در او به خوبی کارگر افتاده و استوار شده، چندین بار می‌خورانند. این ویژگی فراگیر همهٔ جوهرهٔ آن است و هیچ راهی جز راه قیاس‌صناعی برای کاستن این نیروها نیست. این دارو ممکن است در جاهایی بسیار به کار برده شود، پس شایستهٔ شناسایی است؛ بنابراین نیروی آن خشک‌کننده به اندازهٔ کم است. هم‌چنین پاکسازی گرده‌ها از ویژگی آن به‌شمار می‌آید و به کمک آن می‌توان کمک را از رخساره پاک کرد^۳.

^۱ الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۱۹، ۲۰۴-۲۱۵.

^۲ الوسن: *Lupinus termis Forskm, Lupin; Alyssum alpestre L., Madwort, (Ālusaī)*. آلسن، دو الف دارد که یکی همزه‌دار و کشیده و دیگری هوایی و حرف لام آن حرکت پیش و حرف سین حرکت زیر دارد و در برخی از کتاب‌ها واو ساکن پس از لام دارد و آن دارویی به نام حشیشه‌النجات و حشیشه‌السلحفات در شام شناخته می‌شود (جامع لمفردات، ج ۱، ۳). ابن سینا در دو جا [الترس]، ترمس یاد کرده است (قانون، ج ۱، ۳۸۲). الوسون و الوسن داروی ترسی است، چون هم‌شکل لوییای مصری است (مختارات ابن‌هبل).

^۳ الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۲۰، ۸۱.

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱-۳۱۳ق)

انجدان

انجدان را با کندر درهم می آمیزند، سپس بر روی تکه پارچه ای می مالند و آن پارچه بر روی دندان دردناک می گذارند [از بیرون دهان]، درد آن را فروخواهد نشاند.

هم چنین آن را با زوفا و انجیر در سرکه آمیخته با آب می پزند و آب پخته آن را در دهان می گردانند، همین کارایی را خواهد داشت. هم چنین آن برای درمان گازگرفتگی سگ هار سودمند است.

اگر آن را بخورند یا بر روی جایگاه [نیش و گازگرفتگی] جانواران دارنده زهر بمالند، برای رویاری با آن زهر سودمند خواهد بود و نیز برای درمان دمل های چرکین پدیدآمده از تیر زهرآگین کارآمد به شمار خواهد آمد.

هم چنین آن را در روغن زیتون باز می کنند و بر روی نیش کژدم می مالند^۱.

انسان، بول

نوشیدن پیشاب بهویژه کهنه شده آن برای رویاری با گزند و آسیب پیش آمده از خوردن ارنب بحری و قارچ از گونه کشنده آن (فطر) به کار برده می شود. هم چنین برای درمان آماس لوزه ها و حلق و آماس زبان کوچک و هن هن کردن و درماندگی در نفس کشیدن (بهر) و نیز تنفس با گردن افراشته سودمند خواهد بود.

اگر در گوش چکانیده شود برای درمان زخم های پدیدآمده در آن سودمند خواهد بود و چنانچه نرینه را با آن شستشو دهید. زخم های رخ داده در آن را بهبود می بخشد و نیز برای درمان همه زخم های پدیدآمده در سراسر تن و گری و شوره سر است.

هم چنین کشنده زهر گازگرفتگی سگ هار و پادزهر آن و پادزهر گازگرفتن آدمی و میمون است و از آماسیدن آن جلوگیری می کند.

اگر آن را با خاکستر شاخه تاک خوردرو درهم بیامیزید و بر روی جایگاه خونریزی بگذارید، بندآورنده آن خواهد بود.

اگر آن را با بوره ارمنی درهم بیامیزید سپس آمیخته را بر روی جایگاه خارش و گری بمالید، برای درمان آن دو سودمند خواهد بود. پیشاب بسیار بدبو و گندیده، پاکسازی کننده هرگونه آماس خواهد بود.

^۱ الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۲۰، ۹۴.

بررسی گازگرفتگی سگ های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

۲۹

اگر به اندازه دو سوم رطل از آن به همراه یک دسته تره با هم بپزید سپس بیمار خانم را در آن بنشانید و این کار را پنج روز پیوسته انجام دهید، زهدان را پاکسازی خواهد کرد و نموری‌هایی بسیار از آن خواهد راند. هم‌چنین برای درمان گازگرفتگی سگ هار سودمند است؛ زیرا نموری‌های همانند آب به‌جامانده از شستن گوشت تازه (ماء اللحم) را می‌کشاند.^۱

بول

د. [دیاسکوریدوس] درباره پیشاب^۲ آدمی گوید: هرگاه پیشاب آدمیان^۳ خورده شود، سودمند در رویاروی با نیش مارهای بزرگ و خوردن داروهای کشنده و درمان بیماری استسقا در مرحله آغازین آن خواهد بود. اگر آن را بر روی نیش گزندگان دریایی بریزید، برای درمان آن سودمند خواهد بود.

اگر آن را با بوره^۴ ارمنی درهم بیامیزید و بر روی جایگاه گازگرفتگی سگ بریزید، سودمند به‌شمار خواهد آمد. هم‌چنین برای درمان گری زخمی و خارش و زدودن آن‌ها، سودمند است.

پیشاب کهنه شده از کهنه ناشده^۵ آن، ویژگی زداینده و پاک‌کننده را بیشتر دارد و آن برای درمان زخم‌ها بدخیم رونده و پیشرفت‌کننده سودمند به‌شمار می‌آید.^۴

تین

هرگاه آمیخته‌ای از انجیر نارس با عسل فراهم شود، سودمند در درمان گازگرفتگی سگ هار و زخم‌هایی است که چرکابه^۵ عسلی از آن‌ها روان است. هرگاه برگ خشخاش خودرو بر آن افزوده شود، ریزه‌های استخوان خردشده را بیرون می‌راند.^۵

^۱ الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۲۰، ۷۱.

^۲ بول / ماء: Urine (مرعشی؛ قاموس). بول [ب و ل] پیشاب، شاش، پیشیار، شاشه، گُمیز، چامین، چمین، میخ (فریده).

^۳ بول الانسان: (Baul al-insān), Human s urine (قاموس).

^۴ الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۲۰، ۱۲۵.

^۵ الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۲۰، ۱۴۴.

ذاکر
دکتر محمد ابراهیم

ثوم

دیاسکوریدوس گوید: سیر^۱ دارای نیروی گرمزایی و بادشکنی بادهای گردآمده در شکم است و نیروی خشک‌کنندگی معده و تشنگی‌زایی و زخم‌کنندگی پوست را نیز دارد. خوردن سیر، گرم کدو را می‌راند و پیشاب‌آور است و چنانچه پس از نیش‌زدن گونه‌ای مار به نام حیه المدمیه^۲ پیوسته خورده شود، سودمند در رویاروی با نیش آن خواهد بود. هرگاه ساییده شده آن در شراب نوشیده شود دارویی برتر و بسیار سودمندتر به‌شمار خواهد آمد و خوردن آن برای درمان گازگرفتگی سگ هار کارآمد خواهد بود. هم‌چنین برای آب‌به‌آب‌شدن و نوشیدن آبی زانسوی آبی که همیشه خورده می‌شود، و آسیب‌ها و بیماری‌های پدیدآمده از آن بسیار کارساز خواهد بود^۳.

^۱ سیر: ثوم (*Allium sativum L., Garlic, (Thūm)* (قاموس). ثوم در عربی سرماسق در زبان بربری سقوردیون در یونانی است. اگر با الف باشد، گونه خودروری آن به شمار می‌آید. سیر گیاهی است به درازای یک ذراع و برگ و ساقه باریک است. بیخ آن یک سر که بدان جبلی یا دو سر بزرگ دارد که بدان ملتتمه کبار و ثوم‌شامی گویند یا بسیار کوچک است که پوست آن با انگشت کنده نمی‌شود و آن ثوم‌المصری است. گونه خودروری آن ثوم‌الحیه و ثوم‌الکلب نامیده می‌شود که بسیار تند و تیز و تلخ است.

بهترین گونه سیر، آنی است که دانه‌های جدا و بزرگ با تند و تیزی کمتر است. اگر آن را بشکنید در آن نموری چسبنده و لیزابه‌ای همانند عسل است که این همان گونه‌ای است که در کتاب‌های کهن ثوم‌النبطی گویند که آن را از قبرس می‌آورند (تذکره انطاکی، ۱۱۰).

دیاسکوریدوس در گفتار دوم گوید: گونه پرورشی دارد و در مصر می‌روید یک سر دارد که بخش‌پذیر نیست که به آن بخش‌ها دندان سپید رنگ گویند. گونه خودرو نیز دارد که بدان اوقیوسقردین یا ثوم‌الحیه گویند این گونه سیر را سیر دندان‌دار گویند. سیر برای درمان نیش افعی یا ماری که بدان مار امرولیس گفته می‌شود، سودمند خواهد بود (الحاوی، ع. ج ۲۰، ۲۱۴).

^۲ حیه المدمیه: این بیطار گوید: سودمند برای درمان نیش مار بزرگ یا ماری که بدان امرولیس گویند (جامع لمفردات، ج ۱، ۱۵۱ - ۱۵۳).

^۳ الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۲۰، ۱۵۱.

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

جاوشیر

اگر گاوشیر را با روغن زیتون درهم بیامیزند، داروی چسبی^۱ کار آمدی برای درمان گازگرفتگی سگ ها خواهد شد. اگر ریشه آن برهنه شود، سپس به گونهٔ پرزجه [واژینالی] در زهدان گذاشته شود، رویان را فروخواهد انداخت. همچنین اگر ساییده شود، سپس ساییده آن بر روی زخم‌های دیرپا و برای رویاندن بافت گوشتی بر روی استخوان‌های برهنه‌شده، گذاشته شود، سودمند برای درمان آن‌ها خواهد بود. همچنین اگر به همراه عسل ساییده‌شده بر روی جایگاه مالیده شود، همین کارایی را خواهد داشت. اگر میوه آن با افسنتین خورده شود، ریزانندهٔ خون ماهانه خواهد بود. اگر با زراوند به کار رود، سودمند برای درمان گزش گزندگان به‌شمار خواهد آمد. همچنین اگر با پخته‌ای [می‌پخته] خورده شود، برای درمان اختناق الرحم کارآمد خواهد بود.^۲

حنطه

د. گوید: هرگاه گندم^۳ را ناپخته بخورند، سازندهٔ کرمک‌هایی در شکم خواهد بود.

^۱ لزوق، لزاق: آن چه بر عضو بچسباند و با چسبندگی باشد. مرهم لزوق: پمادی چسبنده و بسیار آزموده برای زخم‌ها می‌باشد که به آن مرهم لزوق گویند. روش ساخت: مرداسنگ و ریم سیم و خون سیاوشان (دم الاخوین) و ریشهٔ شیرین بیان (سوس) و قنه با وزنی برابر از هر کدام می‌گویند و الک می‌کنند و در پاتیلی (تنجیر) می‌گذارند و برآن روغن زیتون به اندازه‌ای می‌ریزند که همه داروها را فراگیرد، آتشی ملایم زیر آن می‌افروزند و آنها را هم می‌زنند، ساخته شده آن را در سبزینه‌ای می‌گذارند که بسیار سودمند است. (فردوس، ع، ۴۹۹)

^۲ الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۲۰، ۱۶۳.

^۳ حنطه: بدان قمح یا گندم گویند اگر آب‌پز آن را خشک کنند و پوست آن را جدا سازند، بدان دشیشه و برغل (بلغور) گویند (تذکره انطاکی، ۱۴۶).

دیاسکوریدوس در گفتار دوم گوید: افوری همان گندم است و به فورس نیز شناخته می‌شود. بهترین گونهٔ کاربردی آن در زمان تندرستی، گونه‌ای است که تازه بوده و به اندازهٔ بسنده کامل و پر بوده و رنگ آن به زردی می‌گراید و پس از آن گونه‌ای است که میان زمان کاشت و برداشت آن سه ماه به درازا کشیده شود و آن گونه‌ای است که مردم بدان سطاینوس گویند (جامع لمفردات، ج ۲، ۳۸ - ۳۹).

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

هرگاه گندم جویده شود سپس جویده آن بر روی جایگاه گازگرفتگی سگ هار گذاشته شود، درمانی سودمند برای آن خواهد بود.^۱

دم الکلب

اگر خون سگ^۲ نوشیده شود، سودمند برای درمان گازگرفتگی سگ هار و نیز برای درمان خورنده زهری به نام طقسقیون خواهد بود.^۳

رازیانج

دیاسکوریدوس درباره رازیانه^۴ گوید: پخته آن را با شراب برای رویارویی با نیشزدگی گزندگان و ریزاندن خون ماهانه می‌خورند.

^۱ الحاوي، برگردان ذاکر، ج ۲۰، ۱۸۰.

^۲ دم الکلب: (*Dog's blood, (Dam al-kalb)* (قاموس)

^۳ الحاوي، برگردان ذاکر، ج ۲۰، ۲۶۶.

^۴ رازیانج: (*Foeniculum vulgare Mill, Fennel, (Rāzyānaj)* (قاموس)

تازی شده رازیانه پارسی است. دانه‌ای شناخته شده است و دو گونه پرورشی و خودرو دارد. پرورشی آن را مارثون و خودروی آن را قومارثون گویند. (مخزن)

همان انیسون است که بدان شمار در شام و مصر و لشمه در حلب و بسباس در مغرب گویند. داروسازان کنونی در مصر بدان عریض گویند که برای پرهیز از همانند سازی آن با انیسون است. (تذکره انطاکی، ۱۸۱ - ۱۸۲)

دیاسکوریدوس در گفتار سوم آن را ماریون می‌نامد. شیرهربانویی با خوردن دانه آن افزایش می‌یابد. حبیب فرزند حسن گوید: گونه‌ای سبزی است و همان سودمندی‌های کاسنی را دارد. اگر آن را بر روی آتش بجوشانند سپس بپالایند و با دیگر آب‌های این سبزیجات درهم بیامیزند، اثر آن به دورترین بخش‌های تن خواهد رسید. آب رازیانه تازه را با شاخ و برگش را می‌گیرند و برای تیزتر کردن بینایی بکار می‌برند و نیز آب ریشه آن را در آغاز رویش می‌گیرند و به کار می‌برند. رستنگاه گونه‌ای رازیانه سرزمین سوریا در مغرب است. از آن گونه‌ای نموری بیرون می‌آید که شبیه صمغ

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

هرگاه بیخ رازیانه با عسل بکوبند، سپس پانسمن گونه به کار ببرند، بهبودبخش گازگرفتگی سگ هار خواهد بود.

رازیانج الکبیر

ابن ماسه گوید: سرشت آن گرم در مرتبت سوم و خشک در مرتبت یکم است. دانه آن برای درمان درد و بیماری گرده و برای رویارویی با گزش گزندگان و گازگرفتگی سگ هار سودمند است^۱.

سرطان نهری

د. گوید: اگر خرچنگ رودخانه‌ای^۲ را بسوزانند سپس سه مثقال از خاکستر آن را با یک و نیم مثقال جنطیانا گرد آورند و به مدت سه روز بخورد بیماری بدهند که دچار گازگرفتگی سگ هار شده باشد، سودمند برای درمان آن خواهد بود. هم‌چنین اگر آن را با عسل پخته به تنهایی بسرشند، سودمندی آن بسیار زیاده‌تر خواهد شد و بهبودبخش کفتگی و ترک پدیدآمده در سوراخ نشیمنگاه و پاها و ترک خوردگی از سرمازدگی خواهد بود.

اگر ناپخته آن را بکوبند و با شیر الاغ بخوراند، سودمند در درمان گزش گزندگان و رتیل و کژدم خواهد بود. اگر پخته آن را بخورند، سودمند برای درمان زخم شش به شمار خواهد آمد و برای رویارویی با آسیب پدیدآمده از خرگوش دریایی کارآمد خواهد بود.

است. مردم آن سرزمین ساقه رازیانه را می‌برند و بریده آن را به آتش نزدیک می‌کنند تا به عرق کردن بیفتد و نموری همانند صمغ از آن بیرون بیاید. کاربرد این شیرابه در سرماها نیرومندتر از خود رازیانه است.

دیاسکوریدوس گوید: اقومارئون رازیانه پرورشی نیست. دانه همانند دانه لینانوطس است که بدان فجزرو می‌گویند. بیخی خوشبو دارد، چنانچه خورده شود، بهبودبخش پیشاب چکه‌چکه‌ای خواهد بود. اقومارئون برگ‌های ریز و باریک و دراز و میوه گرد دارد. (جامع لمفردات، ج ۲، ۱۳۴ - ۱۳۵)

^۱ الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۲۰، ۲۹۰.

^۲ سرطان نهری: *Cancer fluvial, River crab* (قاموس). سرطان نهری: خرچنگ جانوری شناخته شده است که بدان کژدم آبی گویند و آن را به ابوبحر می‌شناسند که از آفریده‌های دریایی است که در خشکی نیز می‌زید. (جامع لمفردات، ج ۳، ۹)

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

هرگاه آن را به همراه باذروگ بکوبند سپس کوفته آن را به کزدم نزدیک کنند، گشوده آن خواهد بود^۱.

سرطان بحری

خرچنگ دریایی^۲ نیز کارایی خرچنگ رودخانه‌ای را دارد، جز این که ضعیفتر از آن است.

ج. [جالینوس] درباره خرچنگ دریایی گوید: هنگامی که آن را به تنهایی یا به همراه جنطیانا و کندر به کار ببرند، یکی از ویژگی آن، همه جوهره آن سودمندی بسیار زیاد برای درمان گازگرفتگی سگ هار است. یک جزو کندر و پنج جزو جنطیانا و خاکستر خرچنگ ده [جزو]^۳ برگیرند و به کار ببرند. خوراندن یک قاشق بزرگ از خاکستر خرچنگ به تنهایی، برای درمان

^۱ الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۲۱، ۶۶.

^۲ سرطان بحری: *Cancer marina, Sea crab* (قاموس). ابن سینا گوید: هر خرچنگی که در دریا می‌زید را خرچنگ دریایی نمی‌گویند؛ بلکه گونه‌ای از آن که همه اندام‌هایش سخت و سنگی هستند را بدین نام می‌خوانند. گویند که خرچنگی است که در دریای چین می‌زید و چون از دریا برون آید و هوا بدو برخورد، در جا سنگی و سخت می‌شود. از این رو، آن را خرچنگی سنگ شده دیده خواهد شد.

دیاسکوریدوس و جالینوس آن را جداگانه گزاره کرده‌اند. جانوری را که حنین در کتاب مفردات جالینوس به عنوان سرطان بحری یاد می‌کند، خرچنگ نیست؛ بلکه گونه‌ای ماهی در زبان مردم رومی به نام سیباست که آن را یاد خواهیم کرد که در جاهایی از سواحل دریای مغرب بدان قنأطه گویند که سرخ کرده و نیز پخته آن را می‌خورند و در پزشکی خذف آن را که در درون تن اوست می‌خورند که نزد پزشکان به لسان البحر شناخته می‌شود. ابن سینا در جایی دیگر گوید: سیبا گونه‌ای ماهی است.

جالینوس در گفتار یازدهم کتاب ادویه المفردة گوید: دمیا گونه‌ای ماهی بسیار سست و شل است و خزفی مانند حلزون و صدف ندارد. زداینده‌گی و پاک‌کننده‌گی و نیز خشک‌کننده‌گی و ویژگی فراگیر برای دمیا و همه صدف‌هاست. لطافت جوهر در آن بیشتر از صدف‌هاست. از این رو، بیشتر خاکسترش را به کار می‌برند (قانون، ج ۲، ۴۴).

^۳ رماد السرطانات: ابن بیطار پانزده جزو گفته است.

جالینوس گوید: ما خرچنگ را به گونه سوخته به کار می‌بریم و که اندازه سوختن آن شکل‌های گوناگون دارد، ولی ما شیوه سوزاندن اسحریون که داروسازی کارآزموده در ساخت و فراهم‌سازی دارو است و یکی از بزرگان و آموزگاران ماست، دنبال می‌کنیم. او هرگاه خواستار فراهم‌سازی خاکستر خرچنگ بود، دیگی مسین به رنگ سرخ برمی‌گزید و خرچنگ‌های زنده را در آن گذاشت و می‌سوزاند تا خاکستر می‌شدند و برای ساییدن

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱-۳۱۳ق)

کسی است که آب‌گریز می‌باشد و این در زمانی است که بیماری در آغاز پیدایش‌اش می‌باشد، ولی چنانچه چندین روز از بیماری بگذرد، باید دو قاشق به بیمار خورانده شود.

مرهم درمان هاری که باید بر روی جایگاه گازگرفتگی سگ‌ها بگذارند، برگرفته از روغن زیتون و جوشیر و سرکه است. اندازه سرکه یک قسط و روغن زیتون یک رطل و جوشیر سه وقیه است. باید سرکه آن تندوتیز باشد.

من به جهت باور داشتن به این دارو و این که اگر هر بیمار دچار هاری شده، آن را به کار ببرد، هرگز نخواهد مُرد؛ بنابراین، من گزاره آن را در این جا یاد کردم.

پولس درباره خرچنگ رودخانه‌ای گوید: ویژگی خاکستر آن، به ویژه بسیار کارآمد بودن برای درمان گازگرفتگی سگ‌ها است. هرگاه خرچنگ رودخانه‌ای پانسمان‌گونه در جایگاه فرورفتن خار و هرگونه خس و خاشاک گذاشته شود، بیرون‌آورنده آن‌ها خواهد بود.^۱

سمک

ماهی دریایی^۲ [ماهی رعاده] که کرخت‌کننده است، نام رعاده دارد که آن را در بخش حرف «ر» بازگو کردیم.

آسان می‌بودند. همواره اسحریون این دارو را در خانه آماده و انبار کرده بود. او خرچنگ‌ها را در تابستان و پس از طلوع ستاره شعری العبور در زمانی که خورشید در بُرج شیر و هژده شب از برآمدن ماه گذشته بود، می‌سوزاند. او به مدت چهل و پنج روز خاکستر خرچنگ را به بیمار گازگرفته‌شده به وسیله سگ‌ها می‌خوراند و اندازه خوراکی آن یک قاشق بزرگ بود که بر روی آب می‌پاشید و به خورد بیمار می‌داد. (جامع لمفردات)

^۱ الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۲۱، ۶۷.

^۲ سمک: به فرانسه Poisson انگلیسی Fish (اختیارات، ۲۳۴). نام سمک / ماهی، نخست بر هر آبی و جانوری که در دریا زاده می‌شود و در آن زندگی می‌کند یا در آب زندگی نمی‌کند [ولی در آن زاده می‌شود] که هرکدام از دو گروه، گونه‌هایی بسیار دارند. برخی از آن‌ها نامی ویژه دارند مانند تمساح و قرش. ما در این جا در شناسه ماهی به گونه‌هایی ویژه برخورد خواهیم کرد. (تذکره انطاکی، ۲۱۷ - ۲۱۸)

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

اگر سر گونه‌ای از ماهی‌ها به نام ماهی سمارس^۱ را که نمکسود و سوزانده شده باشد، به کار ببرند، ریشه‌کن‌کننده گوشت زیادی رویش یافته در زخم‌ها بوده و از گسترش و روندگی آن‌ها جلوگیری خواهد کرد. هم‌چنین سازگار با ریشه‌کردن هرگونه توت‌ه است و نیز برای رویارویی با نیش‌زدگی کژدم و گازگرفتگی سگ خوب می‌باشد. خورشتی از ماهی صخری، روان‌سازی‌کننده شکم خواهد بود و چنانچه پانسمان‌گونه بر روی گازگرفتگی سگ‌ها و گزش‌گزندگان گذاشته شود، سودمند برای درمان آن‌ها خواهد بود. هرگاه کسی ماهی که مردم شام به آن ماهی بن می‌گویند، پیوسته خورده و بر روی آن شراب نوشیده شود، سودمند برای درمان نیش‌زدگی مار شاخ‌دار و بالا آوردن پی‌درپی و گازگرفتگی سگ‌ها خواهد بود.^۲

صدف

هرگاه صدف نبطی^۳ را بسوزانند، کارایی خاکستر آن همانند کارایی فیروقس خواهد بود. اگر خاکستر آن را بشویند و در داروهای چشمی به کار ببرند، سودمند برای درمان درد و بیماری‌های آن خواهد بود. هرگاه آن را با عسل درهم آمیزند، کاربرد آمیخته به دست‌آمده آن، آب‌کننده سترشدگی و زبری پلک‌ها و از میان‌برنده سپیدی پدیدآمده در چشم و تاریکی دید خواهد بود. گذاشتن گوشت آن بر روی جای گازگرفتگی سگ‌ها، سودمند برای درمان آن خواهد بود. **پولس گوید:** حلزون سوزانده‌شده دارای نیروی خشک‌کنندگی و اندکی گرم‌زایی است و سودمند برای درمان دیسانتری (شک‌مروش خونین) است که هنوز عفونی نشده است. باید چهار جزو حلزون و فلفل سپید یک جزو و مازو دو جزو برگزیرید و به کار ببرید.

^۱ سماوس در نسخه اصل یادشده است. (الحاوی، ج ۲۱، ۵۴؛ برگردان ذاکر، ج ۲۱، ۷۸)

سمارس (*Sparus simaris, A kind of fish, (Samāras)* (قاموس). سماریس: اسم یونانی ماهی شور است. (اختیارات، ۲۳۴؛ تحفه، ۱۵۵؛ مخزن، ۴۵۶)

^۲ الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۲۱، ۷۸.

^۳ صدف النبطی: امانق‌س گونه‌ای صدف است و بهترین آن از سرزمین نیطس آورده می‌شود. (جامع لمفردات، ج ۳، ۸۱ - ۸۲)

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

اگر حلزون ناسوخته را بسایند و بر روی شکم بیمار استسقای و بندگاه دردناک بگذارند و رهاکنند تا خودبه خود فروافتد، برای درمان آن‌ها سودمند خواهد بود. آن خشک‌کنندهٔ نموری‌های شکل‌گرفته و پدیدآمده در ژرفاست.

ج. **گوید:** دربارهٔ گوشت صدف‌های گفته‌اند که آن‌ها برای درمان گازگرفتگی سگ‌ها سودمند هستند، ولی من گمان دارم، این بیماری [هاری] برای درمان نیازمند داروهایی است که نوع آن در هر زمان و بر پایه شرایط بیماری دگرگون شود.

هرگاه ساییدهٔ گوشت حلزون بر روی تن مالیده شود، نیرومندانه خشک‌کننده خواهد بود. از این رو، دارویی سودمند برای درمان استسقا به شمار خواهد آمد^۱.

طین

جالینوس گوید: من هم‌چنین آن [گل مختوم] را برای رویارویی آسیب خوردن خرگوش دریایی و نیز خورندهٔ باغوجه آزمودم و پی بردم چنانچه کسی گل مختوم بر روی آن‌ها بخورد، بی‌درنگ همهٔ آن‌ها را بالا خواهد آورد و خورنده دچار هیچ کدام از پیامدهایی آسیب‌رسان پس از خوردن آن‌ها نخواهد شد و نیز در محتویات بالاآوردن زهری را که خورده، دیده خواهد شد و نمی‌دانم آیا همین کارایی را در رویارویی با خوردن دیگر زهرها نیز دارد یا نه؟

گوید: مردی که این کتاب را به من داده بود، ضمانت کارایی آن را برای همه زهرها می‌داد. او بر این باور بود که اگر آن را با شراب همراه آمیختگی [با آب] به بیمار دچار بیماری هاری از گازگرفتگی سگ‌ها بنوشانند، بهبودبخش آن خواهد بود.

هم‌چنین اگر آن را به همراه سرکه تندوتیز بر روی جایگاه گازگرفتگی سگ‌ها بمالند، همین کارایی را خواهد داشت.

هم‌چنین نویسنده کتاب بر این باور بود که هرگاه بازشدهٔ این گل [مختوم] در سرکه بر روی گزش‌گزدگان گذاشته شود سپس کوفته و ساییدهٔ برخی از داروهایی که ما در گذشته نیروی آن‌ها گزاره کردیم و گفتیم نیروی زانسوی عفونت و گندیدگی دارند

^۱ الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۲۱، ۱۱۵ و ۱۱۸.

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

بر روی آن بنهند، به ویژه گذاشتن برگ سقردیون^۱ در مرتبت نخست و پس از آن برگ قنطوریون باریک و در پی آن برگ فراسیون است.

همچنین ما هنگامی که گل مختوم را در درمان زخم‌های بدخیم و گندیده (جراحات الخبیثه العفنه) به کار بردیم، سودمندی بسیار زیاد و نمایانی از آن به دست آوردیم.

هماره چگونگی کاربرد آن را برپایه بدخیمی زخم انجام می‌گیرد.

زخم چرکین و شُل و بدبو توانایی پذیرش مالیدن گل مختوم با سرکه پرمایه و سنگین را دارند.

زخم‌های با مرتبت پایین‌تر را یک بار گل مختوم و سرکه و بار دیگر آن را با شراب و بار سوم با عسل آب درمان می‌کنند.^۲

همچنین آن را برای درمان و جوش دادن زخم‌های تازه و بهبودبخش زخم‌های دیرپای بدخیم و دشوار بهبودیافتنی، سودمند به شمار می‌آید.

^۱ سقریدیوس در نسخه اصل یادشده است. (الحاوی، ج ۲۱، ۱۶۶؛ برگردان ذاکر، ج ۲۱، ۱۳۰)

ابن بیطار آن را سقردیون یاد کرده است. سقردیون: (Saquardhyon) واژه یونانی به آن «ثوم بری» سیر دشتی گویند، ولی سیر نیست. آن گیاهی خشک است. (دهخدا)

سقردیون: اسقولوقندیون است. (مخزن، ۴۵۷)

^۲ ابن بیطار می‌گوید: گل مختوم آب‌شده در سرکه تند و تیز که به گل آبکی شده است همانند آب کردن یک قرصی به وسیله پزشکان در این جاست، مانند قرص بولوایداس و قرص فاسیون و قرص ایدرون و جز آن‌ها که این‌ها قرص‌های بسیار خشک‌کننده‌اند و برای درمان زخم‌های بدخیم سودمند هستند. باید آن‌ها یک بار در شراب شیرین و یک بار در شیره انگور و یک بار در شرابی عسلی و یک بار در شراب سپید؛ یا شراب سرخ برپایه اندازه نیاز آب کرده به کار می‌برند.

همچنین این قرص‌ها گاهی با سرکه و با شراب و با آب و با سنگین و سرکه آمیخته با عسل آب درهم می‌آمیزند. این گل را از لمیون می‌آورند که به نام خواتیم و گل مختوم است و مانند این قرص‌ها دیگر برداشته در یکی از آن شراب‌ها باز کرده، سپس آن را برای جوشاندن زخم‌های تازه و کهنه و بدخیم و دشوار بهبودیافتنی به کار می‌برند و سودمند است. (جامع لمفردات)

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

گل زمینی کاشتنی [طین الارض المزروعة]^۱، سودمند برای درمان همه اندام‌هایی است که نیازمند خشکی‌اند. بسیاری از بیماران استسقای و دردمندان سپرز را دیدم که آن را بر روی شکم می‌مالند و از بهبودبخشی آن بهره‌ای شایان می‌برند. هم‌چنین برای درمان آماس شل و سست دیرپا از آن سود می‌برند.

من بیماری را ندیدم که به جهت تهی‌سازی خون از پایین دچار سستی تن شده باشد و از مالیدن آن بر تن سودمندی شگفت‌انگیزی نبرده باشد؛ زیرا نیروی این گونه خاک به جهت خشکی جرم زمینی دارای ویژگی خشک‌کنندگی است.^۲

عسل

هرگاه داغ شده آن را با روغن گل سرخ بخورند، سودمند در رویارویی با گزش گزندگان و خوردن تریاک خواهد بود. لیسیدن لیسکی از آن، سودمند برای رویارویی با خوردن قارچ فطر و گازگرفتگی سگ هار خواهد بود. اگر کف آن گرفته نشود، برانگیزاننده سرفه و شکم‌روش‌زا خواهد بود و چنانچه این ویژگی را از آن نخواهید، کف آن را بگیرید. عسلی که اندکی تلخی به همراه دارد، زدااینده و پاک‌کننده کک‌مک است.^۳

^۱ طین الأرض المزروعة: (Tīn al-arḥ al-mazrū ah), Earth of cultivated land (قاموس).

طین الأرض همان ابلیز است. (جامع لمفردات)

^۲ الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۲۱، ۱۳۰.

^۳ نک: الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۲۱، ۱۳۷.

ابن بیطار گوید: عسلی را که از جزیره‌ای به نام سردونیا می‌آورند به جهت نشستن زنبوران بر روی گیاه افسنتین، تلخ مزه است. چنانچه آن را بر روی رخساره بمالید، کک‌مک و دیگر لک‌های بد پدیدآمده از فزونی‌ها کیموس را پاکسازی خواهد کرد. (جامع لمفردات)

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

فراسیون

ج. در گفتار هشتم گوید: فراسیون^۱ مزه‌ای تلخ دارد. از این رو، کارایی آن سازگاری و همراهی با مزه‌اش دارد، پس دارویی بازگشاینده گرفتگی‌های جگر و سپرز است و با ایجاد و تراواندن برآمده‌های دهانی، به پاکسازی سینه و شش می‌پردازد و خون ماهانه را می‌ریزند.

هرگاه آن را از بیرون بر روی جایگاه بگذارند، ویژگی پاک‌کنندگی و آب‌کنندگی را از خود نشان خواهد داد. از این رو، ما سرشت آن را در بخش پایانی مرتبت دوم و خشکی آن در بخش میانی یا پایانی مرتبت سوم قرار می‌دهیم. هرگاه پانسمانی از آن به همراه نمک بر روی گازگرفتگی سگ‌ها گذاشته شود، سودمند خواهد بود.^۲

قتاء

ج. گوید: گونه‌ی پرورشی آن نرم‌کننده شکم است و برای بهسازی معده خوب است.

آن سردکننده است و تباه‌کننده نمی‌باشد و سازگار با پیشابدان است. هرگاه برگ آن را پانسمان گونه به کار ببرند، گازگرفتگی سگ‌ها را بهبود خواهد بخشید.^۳

کرم‌الشراب

گوید: نیروی خاکستر شاخه‌های تاک شراب‌ساز سوزاننده است.

^۱ فراسیون: (*Marrubium vulgare*, *Black horehound*, (*Farāsiūn*)) (قاموس).

لاتین *Marrubium vulgare* فرانسه *Marrube blanche* انگلیسی *True horehound*, *Bugle weed*، ابوریحان در صیدنه می‌نویسد: فراسیون که بیخ آن را براسیون گویند و به لغت رومی براسیون رنگ سبز را گویند و او به جعه‌ماند و اطباء آن را صوف‌الارض گویند. (اختیارات، ۳۲۴) جالینوس آن را فراسیون می‌خواند که همان تره کوهی / کراث الجبلی که علفی تلخ‌مزه است. بهترین گونه آن سرخ‌رنگ و رومی است. (معمد) بیخ چهارگوش شاخه‌هایی بسیار از آن جدا می‌شود. رستنگاه آن ویرانه‌ها و کوه‌هاست و با خورشید تابان برج ثور و جوزاء می‌رسد. (تذکره انطاکی)

^۲ الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۲۱، ۱۶۳.

^۳ الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۲۱، ۱۸۷.

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

اگر آن را به همراه پیه کهنه یا روغن زیتون پانسمن گونه به کار ببرند، سودمند برای درمان پارگی عصب و سستی بندگاه‌ها و گره خوردگی عصب است.
هرگاه آن را به همراه سرکه و بورهٔ ارمنی پانسمن گونه بر روی جایگاه نیش‌زدگی گزندگان و گاز گرفتگی سگ‌ها بگذارند، سودمند برای درمان آن‌ها خواهد بود.^۱

کرسنه

د. گوید: آن^۲ سردردزا و روان‌ساز شکم است و پیشاب خونی می‌راند و نیز فربه‌کنندهٔ گاو است.
هرگاه آن را با شراب بسرشند و پانسمن گونه به کار ببرند سودمند برای بهبودبخشی گازگرفتگی سگ‌ها و نیش‌زدگی مارهای بزرگ و گارگرفتگی آدم خواهد بود.
هرگاه آن را با سرکه بکار ببرند، برای درمان دشواری پیشاب‌کردن و آرام‌کردن و فرونشاندن زحیر و دل‌پیچه سودمند خواهد بود.
هرگاه کرسنه را بوبدهند و بریان‌کنند و نرم بکوبند سپس با عسل بسرشند و از سرشتهٔ آن به اندازهٔ یک گردو خورده شود، برای بازپروری لاگران و تکیدگان سودمند خواهد بود.^۳

^۱ الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۲۱، ۲۰۴.

^۲ کرسنه: *Pisum sativum, Peas, (Karsanah)* (قاموس).

دیاسکوریدوس درگفتار سوم گوید: درختچه‌ای کوچک با برگ‌های باریک و شاخه‌هایی و میوه‌ای قرار گرفته در نیام است. (جامع لمفردات، ج ۴، ۶۳ - ۶۴)

همان کشنین است که دانه‌ای کوچک است که به زردی و سبزی می‌گراید. (تذکره انطاکی، ۲۹۹)

دانه‌ای پهن نیست؛ بلکه زاویه‌هایی دارد و رنگ آن میان تیرگی و زردی است. مزه‌ای میان مزهٔ ماش و عدس دارد. گاو آن را چرا می‌کنند. خوزی گمان دارد که هم‌شکل دانهٔ به است. دانه‌ای کوچکتر از ملک و به بزرگی عدس است. رنگ آن میان سپیدی و زردی است و گاهی سرخ‌رنگ است. (قانون، ج ۱، ۵۳۰)

^۳ الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۲۱، ۲۰۸.

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

کبد

گفتاری فراگیر و گسترده دربارهٔ جگر سگ هار^۱ بسیار است، گویند: هرگاه آن [جگر سگ هار] را بریان و کباب کنند و به کسی که سگ او را گاز گرفته، بخوراند، سودمند برای رویارویی با آب‌ترسی او خواهد بود. گروهی از درمان‌گران دندان‌نیش سگ هار را بر روی بازوی آدمی می‌بندند تا او در برابر گازگرفتن سگ هار بپایند. ج. گویند: گروهی از درمان‌گران بر این باورند که خوردن کباب شدهٔ جگر سگ هار، برای درمان گازگرفتن سگ هار خوب خواهد بود.^۲

کلب

د. گویند: اگر خون سگ بخورند، سازگار با درمان گازگرفتن سگ هار و نیز سودمند برای رویارویی با زهری^۳ است که بر پیکان تیر مالیده باشند. د. دربارهٔ جگر سگ به گستردگی گفته است: هرگاه آن را بریان و کباب کنند، برای درمان گازگرفتن سگ هار و آب‌ترسی سودمند خواهد بود. ج. نیز این سخن را بازگو کرده و گویند: گروهی از بیماران گازگرفته شدهٔ سگ هار را دیدم، چون این جگر را خوردند، زنده بماندند. مرا گفتند: گروهی از این بیماران در خوردن جگر سگ کوتاهی کردند و مردند.^۴

^۱ کبد الکلب الکلب: *Liver of mad dog, (Kabid al-kalb al-kalib)* (قاموس). جگر سگ دیوانه نافع بود جهت کسی که گزیده باشد چون بریان کرده بخورند منع ترسیدن از آب خوردن بکند (اختیارات، ۳۶۹).

^۲ الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۲۱، ۲۱۷.

^۳ طقسقیون: زهری است که ارمنیان آن را بر روی نوک پیکان تیر می‌مالند (جامع لمفردات).

^۴ الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۲۱، ۲۲۱.

بررسی گازگرفتنی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

کرنب

خوردن کلم خواب‌آور و پالایش‌گر آوا و سودمند برای گازگرفتگی سگ‌هار است. هم‌چنین آن را برای بهسازی سپرز، پانسماں گونه بر روی آن می‌گذارند^۱.

لسان‌الحمل

د. گوید: بارهنگ^۲ دو گونه است.

هرگاه آن را به همراه سرکه پانسماں گونه به کار ببرند، سودمند برای درمان گازگرفتگی سگ‌هار و سوختگی از آتش و هرگونه آماس گرم پدیدآمده در پایه گوش و آماسی که به نام فوجیلا و آماس سخت غده‌ای و ناسور چشم خواهد بود^۳.

لوزان

دو بادام^۴ [بادام تلخ و بادام شیرین].

هرگاه آمیخته آن را با شراب به کار ببرند، برای درمان دلم^۵ خوب خواهد بود.

کاربرد آمیخته آن با عسل، سازگار با درمان زخم‌های پیش‌رونده و نمله و گازگرفتگی سگ‌هار است^۶.

^۱ الحاوي، برگردان ذاکر، ج ۲۱، ۲۲۹.

^۲ لسان‌الحمل: *Plantago major L., Great plantain, (Lisān al-ḥamal)* (قاموس).

گیاهی با برگ‌های پهن است که در کنار رودها می‌روید. (معتمد)

گیاهی شناخته شده است که گونه‌ای از مرماخور می‌باشد. (تذکره انطاکی، ۳۱۱)

دیاسکوریدوس در گفتار دوم گوید: اویقانس اوباله و به لاتین بکتاش است و دو گونه دارد. (جامع لمفردات، ج ۴، ۱۰۸)

^۳ الحاوي، برگردان ذاکر، ج ۲۱، ۲۳۷.

^۴ لوز: *Amygdalus communis L., Almond, (Lauz)* (قاموس)

^۵ للثدي در نسخه اصل و للثري در جامع لمفردات یاد شده است. (الحاوي، ج ۲۱، ۳۹۷؛ برگردان ذاکر، ج ۲۱، ۲۳۹)

^۶ الحاوي، برگردان ذاکر، ج ۲۱، ۲۳۹.

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

لحم

گویند: گوشت حلزون و صدف، سودمند برای درمان زخم‌های بدخیم پدیدآمده از گازگرفتگی سگ هار است، ولی من گمان ندارم هیچ داروی ویژه‌ای توانایی درمان گازگرفتگی سگ هار را در هیچ حالتی و هیچ زمانی داشته باشد^۱.

مُرّی

د. گوید: اگر آب کامه^۲ فراهم‌شده از ماهی نمکسود و گوشت‌های نمکسود را بر روی زخم‌های بدخیم بریزید از گسترش و پیشرفت آن‌ها جلوگیری خواهد کرد و بهبودبخش گازگرفتگی سگ هار خواهد بود. هم‌چنین آن را برای داغ‌گذاری زخم‌های روده‌ای به بیمار تنقیه می‌کنند. هم‌چنین آن را برای برانگیزاندن اندام‌ها برای راندن فزونی‌ها در درمان بیماری عرق‌النساء به کار می‌برند^۳.

نعنع

د. [دیاسکوریدوس] درباره آن گوید: نیروی آن^۴ گدازنده و بندآورنده و خشک‌کننده است.

^۱ الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۲۱، ۲۶۶.

^۲ مُرّی: *A kind of pickle (or vinegar) made by steeping rice in water and letting the liquor ferment.* (قاموس).

مرّی: آبکامه از داروهای کهن است که کلدانیان و قبطیان آن را ساختند. بهترین گونه آن برگرفته از آردجو و پودنه خودرو درو شده در تابستان است. (تذکره انطاکی، ۳۲۵)

جاحظ در کتابچه خود پیرامون آبکامه گوید: آن جوهر خوراک و روح سرد مستطرف و گرم‌زایی کم و سازگار با شب و روز است (معمد).

دیاسکوریدوس در گفتار سوم آن را عارس می‌نامد که آبکامه فراهم شده از ماهی نمکسود است. (جامع لمفردات، ج ۴، ۱۴۹ - ۱۵۰)

^۳ الحاوی، برگردان ذاکر، ج ۲۱، ۳۲۱.

^۴ نعناع: *Mentha viridis* Var. , *Spicata spearmint*, (*Na nā*) . نعناع اخضر (*Na nā akhḍar*) , *Wild mint*, (*Mentha sps.* , (قاموس)

نعنا به ل. *Mentha Sativa* ف. *Menthe* .^۱ *Spermint* (شلیمر؛ اختیارات، ۴۳۷)

نعنا از سبزیجات شناخته شده است و گونه خودرو و پرورشی دارد و بوی تیزی دارد (معمد).

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

هرگاه آن را به همراه نمک، پانسمن گونه بر روی جایگاه گازگرفتگی سگ هار بگذارند، کارآمد خواهد بود.^۱

نظرون

د. گوید: نیروی بوره ارمنی همانند نیروی نمک است. هرگاه آن را با پیه الاغ یا [پیه] خوک درهم آمیزند، بهبودبخش گازگرفتگی سگ هار خواهد بود.^۲

کتاب‌هایی درباره هاری و سگ هار

برخی از کتاب‌های جدانویسی شده درباره بیماری هاری و سگ

۱. کتاب في الكلب الكلب

کتاب في الكلب الكلب: نوشته فیلغریوس است. ابن ابی اَصیبعه آن را مقالة في عضه الكلب الكلب^۳ یاد کرده است.^۴

۲. کتاب في نهش الإنسان و الكلب غير الكلب

کتاب في نهش الإنسان و الكلب غير الكلب نوشته‌ای از جالینوس است که درباره گزیدن انسان و سگی است که هار نباشد. رازی از این کتاب یاد می‌کند و یادآور می‌شود که به جالینوس منسوب است. او رساله منسوب به جالینوس را با این عنوان ذکر می‌کند: رساله في عَضَة الكلب الكلب (درباره گزیدن سگ هار).^۵

۳. رساله في عَضَة الكلب الكلب

رساله في عَضَة الكلب الكلب نوشته کندی، ابویوسف یعقوب فرزند اسحاق فرزند صباح کندی (د: ۲۵۶ق / ۸۷۰م).

^۱ الحاوي، برگردان ذاکر، ج ۲۱، ۳۳۴.

^۲ الحاوي، برگردان ذاکر، ج ۲۱، ۳۴۴.

^۳ کلب کلب: سگ هار یا دیوانه را گویند که گاز می‌گیرد و از خوردن امتناع می‌کند و از آب می‌گریزد، هرگاه این سگ انسانی را گاز بگیرد آن شخص دچار بیماری خطرناکی می‌شود و به حالتی در می‌آید که از آب و هر چیز مرطوب می‌هراسد تا آن که تشنه جان می‌دهد. (مفاتیح، ۱۵۴)

^۴ عیون، برگردان ذاکر، ۲۸۲؛ تاریخ نگارش‌ها، ۲۲۵.

^۵ نک: ← الحاوي، ج ۱۹، ۲۴۱، ۲۴۸؛ برگردان ذاکر، ج ۱۹، ۱۳۷، ۱۳۵؛ عیون، ج ۱، ۱۰۳؛ برگردان ذاکر، ج ۱، ۲۷۹؛ تاریخ نگارش‌ها، ۱۹۱.

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱-۳۱۳ق)

نسخه آن در کتابخانه حکیم حلب نگاه‌داری می‌شود^۱.

۴. کتاب في أخبار الكلب الكليب

ابوالعباس احمد فرزند ابوالسرح (ز: ۲۷۴ ق / ۸۷۷ م)^۲ به تاریخ آداب و رسوم خرافی عرب‌های روزگاران گذشته علاقمند بود (نک: تاریخ نگارش‌های عربی، ۱/ ۲۶ - ۵۲۵). به گفته خودش (کتاب الرموز، در مجله المجمع العلمی العربی بدمشق، ج ۱۱، ۶۵۴ - ۶۵۵، ۱۹۳۱ م) اثری به نام کتاب في أخبار الكلب الكليب (کتابی درباره سگ هار) و اثری به نام کتاب العتیان (کتاب پیش‌گویی سرنوشت)، درباره آداب پزشکی عامیانه عرب‌ها، یونانیان، هندیان و ایرانیان نوشته است^۳.

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ ق)

^۱ نک: سباط، فهرس، ج ۱، ۱۱۳، ش ۹۸۸؛ تاریخ نگارش‌ها، ۳۲۵.

^۲ *Les origins du De melancholia de Constantin l'Africain.*

^۳ تاریخ نگارش‌ها، ۳۵۷.

کتاب‌نامه

نمایه کتاب و مقاله

- اختیارات بدیعی، زین‌الدین علی انصاری شیرازی فرزند حسین (۷۲۹ - ۸۰۶ق) به کوشش دکتر محمدتقی میر، چ تهران، ۱۳۷۱خ.
- الأدویة المفردة، جالینوس نک: سرای، احمد سوم ۲۰۸۳ (۲۵۵گ)، سده ۶هف نک: فهرس المخطوطات، ۳(۲) / ۱۴۷-۱۴۶ (۱۴۶)؛ اسکوریال 793 (۱۸۱گ)، سده ۷هف ۷۹۴ (ج ۱، ۰۷گ، ۶۴۶هف)؛ پاریس 2857 (گ ۱-۳۰، ۱۳۶-۶۱، سده ۸هف نک: واژدا، ۲۴۶)؛ فلورانس، لورنتسیانا 234/ 193 (۲۱۸گ، ۵۴۵هف)؛ لورنتسیانا 226 (؟)؛ لندن، کالج سلطنتی پزشکان *Or. Mss.* 22 (۱۲۶گ، ناقص، سده ۸ یا ۹هف، نک: تریتن، در *JRAS*، ۱۹۵۱، برگه ۱۸۵).
- الأعضاء الأكمة؛ کتاب في تعرف علل الأعضاء الباطنة، مواضع الأكمة، جالینوس، شش مقالت (عیون، ج ۱، ۹۲؛ تاریخ نگارش‌ها، ۱۳۴ - ۱۳۶).
- اقربادین القديم؛ طب قدیم یا کتاب اقربادین. (نک: فصلنامه طب سنتی اسلام و ایران - شماره ۵، سال دوم، شماره اول، بهار ۱۳۹۰، برگه ۲۶ - ۲۷)
- الأقربادین، ابن‌سرابیون، یوحنا (سده ۳ه / ۹م). نک: تاریخ نگارش‌ها، ۳۱۸.
- تاریخ نگارش‌های عربی، فؤاد سزگین (۱۹۲۴ - ۲۰۱۸)، جلد ۱-۱۵، لیدن، مؤسسه انتشاراتی ای. جی. بریل، ۱۹۶۷-۲۰۱۰، وزیری، آلمانی؛ تاریخ نگارش‌های عربی، فواد سزگین، ج ۳، برگردان خانه‌ی کتاب، چ تهران، ۱۳۸۰خ.
- تحفه حکیم مؤمن؛ یا تحفة المؤمنین، محمد مؤمن طبیب فرزند محمدزمان حسینی (د ۹۲۳ق)، پیشگفتار دکتر نجم‌آبادی، چ. تهران، ۱۳۳۸خ؛ (تحفه) + چاپ مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی - پژوهش رحیمی و اردکانی و فرجامند، ۱۳۸۶خ (تحفه‌ن).
- تذكرة أولى الألباب و الجامع للعجب العجاب، داود فرزند عمر انطاکی، مكتبة الثقافية، بيروت؛ چاپخانه اظهريه، ۱۳۲۴ق. تطبيق فرهنگ اصطلاحات شایع پزشکی در طب سنتی با فرهنگ اصطلاحات پزشکی در طب نوین (پزشکی جدید) دکتر نبی‌الله رنجبر، استاد راهنما محمد حسن خسروی، بندر عباس - ۱۳۷۸خ (← رنجبر).

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

التفهيم، ابوريحان، محمد پسر احمد بيروني خوارزمي (٣٦٢ - ٤٤٠ق) به فارسي، براي ريحانه دختر حسين خوارزمي، پيشگفتار ١٩٦ برگه، تصحيح استاد جلال همایي، ١٣١٨خ. ٦٧٧ برگه؛ ديگر: ج. چهارم نشر هما. تهران ١٣٦٧ خ. جامع لمفردات الأدوية و الأغذية، ابن بيطار عبدالله مالقي (٦٤٦ق)، قاهره، ١٢٩١ق؛ فرانكفورت به كوشش سزگين، ١٩٩٦م. ← (جامع لمفردات) الحاوي، برگردان ذاکر، ج ١، ٢١٤).

الحاوي في الطب، الجزء الأول، في أمراض الرأس، ابوبكر محمد فرزند زكريا (د: ٣١٣ق / ٩٢٥م)، مجلس دايره المعارف، عثمانی، حیدرآباد، دکن، هند، ١٣٧٤ق / ١٩٥٥م، كتاب يكم، بیماری‌های سر، پژوهش و برگردان محمدابراهيم ذاکر، مركز تحقيقات طب سنتی و مفردات پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ١٣٩٣خ.

الحاوي في الطب، الجزء التاسع عشر، في البول ومايتعلق به و النهش و السموم، رازی، ابوبكر محمد فرزند زكريا (د: ٣١٣ق / ٩٢٥م)، مجلس دايره المعارف، عثمانی، حیدرآباد، دکن، هند، ١٣٨٦ق / ١٩٦٦م، كتاب نوزدهم، پيشاب‌شناسی و بررسی زهرها، پژوهش و برگردان محمدابراهيم ذاکر، مركز تحقيقات طب سنتی و مفردات پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ١٣٩٥خ.

الحاوي في الطب، الجزء الثامن، في قروح الأمعاء و الزحير و الفرق بينهما بين سائر اختلاف الدم و المغص و الورم في الأمعاء و الاختلاف الشبيه بماء اللحم، درباره زخم‌های روده ای و شکم‌روش دردناک [زحیر] و شیوه جداسازی این دواز یکدیگر و از ديگر شکم‌روش‌های خونين و دل‌پيچ و آماس روده‌ای و شکم‌روشی همانند آب به جا مانده از شستن گوشت تازه، وزارت فرهنگ دولت هند، چاپخانه مجلس دايره المعارف عثمانی، حیدرآباد، دکن هند، ١٣٧٨ق / ١٩٥٩م.

الحاوي في الطب، الجزء الثاني عشر، في أمراض السرطان و الأورام و الدماميل و الدبيلات و مايحلل جساً القروح و الدشبذ و غيرها، رازی، ابوبكر محمد فرزند زكريا (د: ٣١٣ق / ٩٢٥م)، مجلس دايره المعارف، عثمانی، حیدرآباد، دکن، هند، ١٣٨١ق / ١٩٦٢م، كتاب دوازدهم، سرطان، آماس و دمل‌ها، پژوهش و برگردان محمدابراهيم ذاکر، مركز تحقيقات طب سنتی و مفردات پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ١٣٩٤خ.

الحاوي في الطب، الجزء الحادي و العشرون، في الأدوية المفردة، السين - اليباء - رازی، ابوبكر محمد فرزند زكريا (د: ٣١٣ق / ٩٢٥م)، مجلس دايره المعارف، عثمانی، حیدرآباد، دکن، هند، ١٣٨٨ق / ١٩٦٨م، كتاب بيست و يكم، داروهای تکی (س

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (٢٥١ - ٣١٣ق)

- ی، پژوهش و برگردان محمدابراهیم ذاکر، مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ۱۳۹۵ خ.

الحاوي في الطب، الجزء العشرون، في الأدوية المفردة الف - الزاء، رازی، ابوبکر محمد فرزند زکریا (د: ۳۱۳ ق / ۹۲۵ م)، مجلس دایره المعارف، عثمانی، حیدرآباد، دکن، هند، ۱۳۸۷ ق / ۱۹۶۷ م، کتاب بیستم، داروهای تکی (ا - ز)، پژوهش و برگردان محمدابراهیم ذاکر، مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی دانشگاه علوم پزشکی شهید بهشتی، تهران، ۱۳۹۵ خ.

حيوان القديم، یافت نشد. (نک: الحاوي، ج ۱۹، ۴۲۷؛ برگردان ذاکر، ج ۱۹، ۲۰۹)

دیدگاه‌های رازی در دندان‌پزشکی، بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ ق)، محمدابراهیم ذاکر، سایت ذاکر [/https://www.dr-zaker.com](https://www.dr-zaker.com)

رسالة حنين بن اسحق إلى علي بن يحيى في ذكر ما ترجم من كتب جالينوس، حنين بن اسحاق، متن عربی با ترجمه فارسی، تصحیح مهدی محقق، تهران ۱۳۷۹ خ.

رسالة في عَصَة الكلب الكلب نوشته كندی، ابویوسف یعقوب فرزند اسحاق فرزند صباح كندی (د: ۲۵۶ ق / ۸۷۰ م). نسخه آن در کتابخانه حکیم حلب نگاه‌داری می‌شود. نک: سباط، فهرس، ج ۱، ۱۱۳، ش ۹۸۸؛ تاریخ نگارش‌ها، ۳۲۵. الرموز، ابوالعباس احمد فرزند ابوالسرح (ز: ۲۷۴ ق / ۸۷۷ م) مجله المجمع العلمی العربی بدمشق، ج ۱۱، ۶۵۴ - ۶۵۵، ۱۹۳۱ م.

سموم جالینوس، یافت نشد، شاید کتاب في التریاق إلى فیسون، جالینوس، یک مقاله. (عیون، نزار، ۱۴۴؛ الحاوي، بیروت، ج ۶، ۱۰۵۱؛ تاریخ نگارش‌ها، ۱۷۶)

السموم، ابن بطریق، یحیی فرزند بطریق (د: پیرامون ۲۰۰ ق / ۸۱۵ م)، نسخه: ایاصوفیه (۱۹) ۳۷۲۴ (گ) ۲۲۲ پ - ۲۱۲ پ، ۷۲۱ هـ، نک: ریتر - والتسر، ۸۲۷؛ لوی، سم‌شناسی عرب‌ها در قرون میانه، برگه ۲۲.

سموم، ابوذکریا یحیی ابن بطریق (ز: ۲۰۰ ق / ۸۱۵ م)، نسخه آن در کتابخانه ایاصوفیه (۱۹) ۳۷۲۴ (گ) ۲۲۲ پ - ۲۱۲ پ، ۷۲۱ هـ، نک: ریتر - والتسر، ۸۲۷. (نک: الحاوي، ج ۶، ۸۷؛ تاریخ نگارش‌ها، ۲۹۵)

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ ق)

سموم، پولس پاولوس آیکینایی، ترجمه‌ای عبری از آن در رم و مونیخ؛ نک: اشتاین‌اشنایدر، در: *Virchows Archiv*، ۱۸۷۱/۵۲/۳۶۱؛ همو، ترجمه‌های عربی، برگه ۴۸۰؛ همو، ترجمه‌های عبری، برگه ۶۶۸؛ دیلی، ۷۸/۲. (تاریخ نگارش‌ها، ۳۴۰)

سموم، دیاسکوریدوس عین زربی (سده ۱م)، کتاب *في الحيوان ذوات السموم*، دوبلر آن را منتشر کرده است. (تاریخ نگارش‌ها، ۹۷ - ۹۸)

السُّموم، روفس افسوسی است که در فهرست ابن‌ندیم: کتاب التریاق، در ابن‌ابی‌اصیبعه (عیون، ج ۱، ۸۵) عنوان کتاب چنین است: کتاب التریاق و السموم، نقل قول‌ها در حاوی، ج ۶، ۱۳۵. (تاریخ نگارش‌ها، ۱۰۵)

سموم، شمعون طیویه راهب (ز: ۷۰۰م) (سریانی: شمعون د - طیبوئا / *Šemcōn de-Taibūtā*) (عیون، ج ۲، ۱۲؛ تاریخ نگارش‌ها، ۲۴۹)

طب القديم، هو الأقربادین العتیق، بقراط، *ἀρχίης ἱητρικη ς περὶ = De prisca medicina*، نک: لیتره، ۶۳۷/۱ - ۵۷۰؛ دیلس، ۴/۱؛ پوشمان / نویبورگر / پاگل، ۱/۲۲۱. (تاریخ نگارش‌ها، ۷۸؛ حاوی، ج ۱۹، ۲۴۲؛ بیروت، ۲۸۲۴؛ فصلنامه طب سنتی اسلام و ایران، شماره ۵، سال دوم، شماره اول، بهار ۱۳۹۰، برگه ۲۵ - ۲۶).

العتیان ابوالعباس احمد فرزند ابوالسرح (ز: ۲۷۴ق / ۸۷۷م) (کتاب پیش‌گویی سرنوشت)، درباره آداب پزشکی عامیانه عرب‌ها، یونانیان، هندیان و ایرانیان. (تاریخ نگارش‌ها، ۳۵۷)

عیون الأبناء في الطبقات الأطباء، ابن‌ابی‌اصیبعه موفق‌الدین احمد خزرجی (۶۰۰ - ۶۶۸ق / ۱۲۰۴ - ۱۲۷۰م)، پژوهش امروالقیس فرزند طحان و احمد میهی فرزند حسن عبدالصمد، چاپخانه وهبی، مصطفی افندی وهبی، ۱۳۰۰ق، چاپ نوین آن، دارالثقافه، بیروت، لبنان، ۱۹۸۷ م / ۱۴۰۸ق؛ و به کوشش نزار رضا، بیروت، ۱۹۶۵م، برگردان محمدابراهیم ذاکر، انجمن گیاه‌درمانی، تهران، ایران، ۱۳۹۳خ.

فردوس الحکمة في الطب، علی فرزند سهل ربن طبری (د ۲۶۰ق) به کوشش عبدالکریم سامی جندی، چ بیروت، ۲۰۰۲م؛ دیگر: به کوشش محمد زبیر صدیقی، چ برلین، ۱۹۲۸م، چاپ دوباره معهد تاریخ العلوم العربیه الاسلامیه، زیر نظر دانشگاه

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

- فرانکفورت - آلمان ۱۹۹۶م = ۱۴۱۶ق، پژوهش و برگردان محمدابراهیم ذاکر و علینقی منزوی، مرکز تحقیقات طب سنتی و مفردات پزشکی دانشگاه شهید بهشتی، ۱۳۹۱خ.
- فرهنگ پزشکی - دارویی شلیمر، یوهان شلیمر فلمنگی، مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی، چ تهران، ۱۳۸۳خ.
- فرهنگ واژه‌های فارسی سره برای واژه‌های عربی در فارسی معاصر، فریده رازی، نشر مرکز، ۱۳۶۶خ. ← فریده
- فصل نامه طب سنتی اسلام و ایران، شماره ۱، سال اول، فروردین ۸۹، منابع مورد استفاده رازی در تدوین کتاب الحاوی.
- فلاحة الرومیه، حاوی، ج ۱۹، ۳۲۶؛ بیروت، ۲۸۵۹).. ابن بیطار در جامع لمفردات از کسی به نام قسطس یاد می کند که کتابی به نام کتاب في الفلاحة الرومیه دارد (بیطار، ج ۳، ۳۶).
- فلاحة الرومیه، قسطس / قسطنطین (الحاوی، ج ۲۱، ۶۶).
- فلاحة الرومیه، کاسیانوس اسکولاتیکوس (اواخر سده ۵م).
- فلاحة، فوبوس (الحاوی، ج ۱، ۹۳؛ بیروت، ۵۶).
- فهرست ابن‌الندیم، ابوالفرج محمد فرزند اسحاق، ابن‌ندیم (۲۹۷ - ۳۸۵ق)، چاپخانه رحمانی مصر، چاپ ۱۳۴۸ق؛ دیگر: دارالمعرفه، بیروت؛ فهرست یا فوز العلوم، ابوالفرج محمد فرزند اسحاق، ابن‌ندیم (۲۹۷ - ۳۸۵ق) به کوشش برگردان رضا تجدد، تهران، ۱۳۴۶ خ؛ به کوشش مهین جهان‌بگلو، امیرکبیر، تهران، ۱۳۶۶خ.
- قاموس الأعلام زرکلی؛ أعلام قاموس الرجال لاشهر الرجال و النساء من العرب و المستعربین و المسشرقین، خیرالدین زرکلی (۱۸۹۳-۱۹۶۴م)، چاپ دوم، چاپخانه کوستاتسوماس و شرکا، ۱۳۷۳ق/ ۱۹۵۴م.
- قاموس القانون في الطب (معجم المصطلحات الطبية و الادوية المفردة المستعملة في القانون في الطب ابن‌سینا)، فرهنگ لغات قانون في الطب ابن‌سینا، عربی - انگلیسی، حکیم عبدالحمید، حکیم کبیرالدین، حکیم عبدالوهاب ظهوری، دکتر محمد عبدالعزیز، حکیم فضل‌الرحمان، مؤسسه مطالعات تاریخ پزشکی، طب اسلامی و مکمل دانشگاه علوم پزشکی ایران، تهران، بازنگری ۱۹۹۸م.

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

- قانون في الطب، حسين فرزند عبدالله ابن‌سینا (۳۷۰ - ۴۲۸ق)، داراحیاء التراث العربی، بیروت - لبنان؛ برگردان عبدالرحمان شرفکندی (هه‌ژار)، انتشارات سروش، چاپ هشتم، تهران، ۱۳۸۵خ؛ قانون في الطب، ابن‌سینا- دارصادر، بیروت، د. ت؛ قانون في الطب لابن‌سینا، پژوهش ابراهیم شمس‌الدین، مؤسسه اعلمی، بیروت، لبنان، ۱۴۲۵ق / ۲۰۰۵م.
- قرابادین الکبیر، محمدحسین عقیلی علوی خراسانی، چاپ محمودی، تهران، ۱۳۷۵ق. ← قرابادین.
- کتاب إلى اربوطس في عضه الكلب الكلب، فیلغریوس. (ابن‌ابی‌أصیبعه آن را مقالة في عضه الكلب الكلب یادکرده است نک: عیون، برگردان ذاکر، ۲۸۲؛ تاریخ نگارش‌ها، ۲۲۵)
- کتاب في أخبار الكلب الكلب ابوالعباس احمد فرزند ابوالسرح (ز: ۲۷۴ق / ۸۷۷م) (کتابی درباره سگ‌ها). (تاریخ نگارش‌ها، ۳۵۷)
- کتاب في التریاق إلى قیصر؛ کتاب في التریاق إلى فیسون، جالینوس، یک مقاله. (عیون‌نزار، ۱۴۴؛ الحاوی، بیروت، ج ۶، ۱۰۵۱؛ تاریخ نگارش‌ها، ۱۷۶) نک: کتاب التریاق لجالینوس بتفسیر یحیی النحوی (نک: تاریخ نگارش‌ها، ۲۲۷).
- کتاب في عضه الكلب الكلب ج. [جالینوس] (الحاوی، ج ۱۹، ۴۳۵؛ برگردان ذاکر، ج ۱۹، ۲۱۱)
- کتاب في نهمش الإنسان و الكلب غير الكلب، جالینوس؛ رساله في عضه الكلب الكلب (درباره گزیدن سگ‌ها). (نک: الحاوی، ج ۱۹، ۲۴۱، ۲۴۸؛ برگردان ذاکر، ج ۱۹، ۱۳۷، ۱۳۵؛ عیون، ج ۱، ۱۰۳؛ برگردان ذاکر، ج ۱، ۲۷۹؛ تاریخ نگارش‌ها، ۱۹۱)
- کُنَاش اهرن اسکندرانی (سده ۶م)، (ترجمه گوسیوس سوری از یونانی) در ۳۰ کتاب. (تاریخ نگارش‌ها، ۲۳۷)
- الکُنَاش، اهرن اسکندرانی (سده ۶م)
- کُنَاش، مسیح دمشقی، ابوالحسن عیسی فرزند حکم (د: ۲۱۰ق / ۸۲۵م)، نسخه آن در حلب، کتابخانه حکیم. (نک: سباط، فهرس، ۱۰/۱، ش ۳۷؛ تاریخ نگارش‌ها، ۲۹۹)
- مختار رسائل جابر بن حیان، جابر بن حیان (د: ۲۰۰ق)، چاپ پ کراوس، قاهره ۱۳۵۴/۱۹۳۵.
- مختارات في الطب، ابن‌هبل بغدادی، علی فرزند احمد (۵۱۲ - ۶۱۰ق ۱۱۲۲ - ۱۲۱۳م)، قم، مؤسسه فرهنگی و اطلاع رسانی تبیان، ۱۳۹۳، ۴ جلد؛ نسخه خطی، شماره بازیابی: ۱/ ۱۵۸۰، شماره مدرک کتابخانه مجلس: (۱۰-22055)

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱ - ۳۱۳ق)

- مخزن الأدوية، محمدحسین خان عقیلی علوی فرزند محمدهادی شیرازی، سده ۱۲هـ، تهران، ۱۳۷۱ خ. ← (مخزن)؛ مفردات مخزن الادویه، عقیلی، پژوهش علی موحد ابطحی، قم، جبل المتین، ۱۴۲۲ق. ← (مخزن).
- مداواة الأسقام، ابوجریح راهب (سده ۸م). (الحاوي، برگردان ذاکر، ج ۱۹، ۱۳۵-۱۳۸).
- معتمد في الأدوية المفردة، یوسف فرزند عمر فرزند علی فرزند رسول غسانی ترکمانی، پژوهشگر محمود عمر دمیاطی، دارالکتاب العلمیة، ۱۴۲۱ق / ۲۰۰۰م.
- معجم مرعشی الطبی الکبیر (عربی - انجلیزی)، مرعشی محمد اسامه، مکتبه لبنان ناشرون، بیروت، ۲۰۰۵م. ← مرعشی مفاتیح العلوم، ابوعبدالله محمد فرزند احمد فرزند یوسف کاتب خوارزمی (ز: ۳۷۲ق)، قاهره، ۱۳۴۲ق؛ برگردان حسین خدیو جم، مرکز انتشارات علمی فرهنگی، چاپ دوم ۱۳۶۲خ.
- مقابلة للادواء؛ الأدوية المقابلة للادواء، جالینوس، (نک: الحاوي، ج ۳، ۲۰۲؛ ج ۱۹، ۲۶۷، ۲۹۷، ۳۱۶، ۳۴۹، ۳۵۸، ۳۸۰، ۳۸۱، ۳۸۷، ۳۸۸، ۴۰۹، ۴۱۳، ۴۱۶، ۴۲۶؛ ج ۲۰، ۵۳۸)

بررسی گازگرفتگی سگ‌های در گذار
تاریخ و از دیدگاه رازی (۲۵۱-۳۱۳ق)